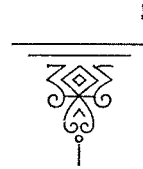

Folkskoleväsändets
utveckling

— i —

Foss socken

Rättelser.

- Sid. 6 rad 8 uppfifrån står Isaack, *skall vara* Isaak.
» 13 » 2 nedifrån står Lars Andersson,
skall vara Lars Andreasson.
» 15 » 2 uppfifrån står rättade, *skall vara* räknade.
» 21 » 2 nedifrån står även, *skall vara* ännu.
» 23 » 4 uppfifrån står jungfrun, *skall vara* jungfru.
» 42 » 11 nedifrån står Sörenson, *skall vara* Sörensen.
» 47 » 5 nedifrån står 1880, *skall vara* 1850.
» 49 » 22 nedifrån står stavningslära,
skall vara rättstavningslära.
» 54 » 2 nedifrån står h. t. 1892, *skall vara* v. t. 1893.
» 56 » 17 uppfifrån står v. t. 1870, *skall vara* h. t. 1870.
» 58 » 16 nedifrån står h. t. 1925, *skall vara* v. t. 1926.
» 59 » 8 uppfifrån tillägges (utom v. t. 1926).
» 59 mellan rad 8 och 9 uppfifrån tillägges
Kerstin Lundgren v. t. 1926.

HISTORIK

utgiven med anledning av
folkskolans 100-årsjubileum

år 1942

av

ERLAND FORSHULT

På uppdrag av Foss folkskolestyrelse

Förord.

Vid det gemensamma sammanträdet med folkskolestyrelsen och lärarkåren i Foss skoldistrikt på våren år 1941 föreslog folkskolestyrelsens ordförande, riksdagsman Gustaf Karlsson, att en historik över skolväsendet i Foss skulle utgivas med anledning av den obligatoriska folkskolans hundraåriga tillvaro år 1942. Sedermera fick under-tecknad i uppdrag att söka utarbeta denna historik.

Ur protokoll och andra tillgängliga handlingar har jag försökt att få fram den huvudsakliga utvecklingen av skolväsendet i Foss under det gångna skolseklet. Av den svenska folkskolans allmänna utveckling har endast medtagits det som varit nödvändigt för att sätta vår skola i samband med folkskolan i övrigt.

Jag är fullt medveten om att brister i olika avseenden vidlåda denna lilla historik och är därför tacksam för rättelser och för sådana upplysningar som kunna komplettera densamma.

Till alla dem som bidragit med upplysningar under skriftens utarbetande och som ställt protokoll och andra handlingar till förfogande samt utlånat fotografier, uttalar jag ett varmt tack. Ett särskilt tack riktas till folkskollärare Olof Strand, som författat avsnittet FOSS SKOLOR VID HUNDRAÅRSJUBILEET samt deltagit i korrekturläsningen.

Munkedal i maj 1942.

ERLAND FORSHULT.

Folkundervisningen före år 1842.

Den dansk-norska tiden. Folkundervisningens utveckling i Sverige, Danmark och Norge följde på 1500—1600-talen i stort sett samma linje. Man kan dock märka vissa särdrag i denna utveckling. Detta gäller bl. a. Bohuslän, som före år 1658 tillhörde Danmark—Norge.

På denna tid förekom endast katekesundervisning. I Danmark hade man redan under reformationstiden börjat använda klockaren som biträde åt prästen vid barnundervisningen, och i Danmarks kyrkoordning av år 1537 funnos också föreskrifter om hans skyldigheter i detta hänseende. Denna kyrkoordning gällde även i Norge, som först år 1607 fick en egen kyrkolag. Den svenska kyrkoordningen av år 1571 innehåller inga motsvarande bestämmelser om barnundervisningen.

Enligt den norska kyrkoordningen, som ju även gällde Bohuslän, voro klockarna skyldiga att en dag i veckan undervisa ungdomen i katekesen. En klockare, som inte själv kunde katekesen, måste avgå från klockartjänsten. I Norge var det på grund av den mycket låga lönen ofta svårt att få tjänsterna besatta med dugliga innehavare. I många församlingar i Bohuslän funnos därför tidvis inga klockare.

Den norske biskopen över Oslo och Hamar, Nils Glostrup, gjorde under åren 1620—1635 flera visitationsresor i Bohuslän. För varje besökt församling skrev han ned några ord på latin om resultatet av katekesförhöret med ungdomen. År 1620 besökte han bl. a. Foss och Krokstad. Hans betyg åt dessa församlingar är inte särdeles smickrande. Ty där fann han ungdomen mycket okunnig, och församlingarnas präster fingo allvarliga förmaningar att visa större nit. I de övriga socknar, som han då besökte, kunde de unga i allmänhet de fem huvudstyckena i Luthers lilla katekes utantill. Då Glostrup år 1635 gjorde sin sista visitationsresa i Bohuslän kunde ungdomen på de flesta ställen även Luthers förklaring till de fem huvudstyckena.

Tiden 1658—1800. Den kyrkliga försvenskningen av Bohuslän, som vidtog efter dess införlivning med Sverige år 1658, genomfördes med kraft trots allmogens motstånd. Foss pastorat inom Vikornas kontrakt tillhörde vid denna tid Karlstads stift. Barnen undervisades i svenska språket, genom att klockaren lärde dem den svenska katekesen vid s. k. läsämöten, till vilka barn från sex till tolv eller fjorton år voro skyldiga att infinna sig. Varje socken var indelad i ett visst

antal rotar. Prästen kungjorde vid gudstjänsterna vilken eller vilka rotar, som under veckan skulle förhöras av klockaren. På söndagarna måste barnen infinna sig i kyrkan, och de placerades då framme i koret. Efter predikan kontrollerade prästen, vad de lärt sig på »läsemötena».

Genom 1686 års kyrkolag påbjöds, att prästerna skulle »med flit driva därpå, att barn, drängar och pigor lära läsa i bok och se med egna ögon, vad Gud i sitt heliga ord bjuder och befaller». I vilken utsträckning klockarna skulle vara skyldiga att sköta denna undervisning var emellertid oklart. Deras avlöningsförmåner voro mycket skiftande i olika delar av landet. I Bohuslän voro klockarna i fråga om boställsjord sämre ställda än i det övriga Sverige. De måste själva söka sig boställen bäst de kunde, och kommo därför ofta att bo långt från kyrkorna. Detta bidrog inte till att öka deras intresse för skolundervisningen, och prästernas intresse för denna var ofta minimalt. Allt bidrog till att det i de flesta församlingar på Bohusläns landsbygd inte fanns någon barnundervisning alls. Klockarna i Foss hade emellertid bättre ställt än sina kolleger i de flesta pastorat i Bohuslän. De bebode och brukade klockarebolet $\frac{1}{4}$ mtl Säleby. En av de tidigast kända klockarna i Foss hette Christian, och han levde i slutet av 1500-talet. Sedermera kom klockartjänsten att anses som ärtlig inom en och samma släkt. De två sista klockarna ur denna släkt voro Knut Nilsson och Hans Knutsson. Sedan den sistnämnde avlidit på 1840-talet utan att efterlämna någon vuxen son, tillsattes år 1847 en fullt kompetent klockare, Johan Petersson, som också övertog klockarebostället.

Den första läraren i Foss. Utom den undervisning, som klockarna nödtorftigt meddelade ungdomen, fanns säkerligen ingen barnundervisning i Foss under gångna tider. I de bevarade sockenstämmo-protokollen från 1600—1700-talen finns i varje fall ingenting, som tyder på en sådan undervisning. På sockenstämman den 4 augusti 1799 inlämnades emellertid »en Skrift av Herr Studiosus Ahlberg, i hvilken Han anhöll om Sexton Skillingar på Hvarje helt hemman i Foss socken till beqvämliche Scholæ-rums uprättande». Denna begäran beviljades också. Vid samma sockenstämma var den nyutnämnde kyrkoherden Magnus Lönberg ordförande för första gången. Han var kyrkoherde i Foss till sin död år 1830. Hela tiden visade han ett varmt intresse för folkundervisningen men fick tyvärr inte se sina ansträngningar krönas med någon större framgång.

I oktober år 1802 fick »fattiga Mannen Ahlberg» tillåtelse att »gå ikring på Gårdarne i Pastoratet i höstas till vintern i synnerhet i Foss sokn, där så behöfwdes at efter öfwerenskomelse få börja, med att lära unga barn läsa i och utan bok, samt skrifwa, de som åstunda».

Säkerligen var »Herr Studiosus Ahlberg» och »fattiga Mannen Ahlberg» samma person. Tydligt har han haft någon slags högre skolbildning, men hans ekonomi var, som man kan förstå, inte lysande. Han var alltså Foss församlings förste kände skolmästare. Hur han skötte sin undervisning, och hur länge han höll på med den, framgår inte av några protokoll, men det är tydligt, att hans arbete inte kunde vara tillräckligt. År 1805 bestämdes också på förslag av prosten Lönberg, att pastoratets ungdom »nödwändigt må skickas till Soknarnas skickelige Klockare, at lära läsa i bok, och den lilla Catechesen». För detta arbete skulle klockarna få särskild ersättning utom av de allra fattigaste. Den som inte kunde läsa kunde inte bli konfirmerad.

Ett misslyckat »skolproject». År 1814 höll Foss på att få ett gemensamt skol- och fattighus. Det var lagmannen och riddaren Werlin på Åtorp, som kom upp med förslaget. Han inlämnade på sockenstämman den 2 januari 1814 ett noggrant utarbetat förslag för byggandet av nämnda hus. Detta skulle vara 20 alnar långt, 14 alnar brett och 5 alnar högt, d. v. s. omkring 12, 8 $\frac{1}{2}$ och 3 m. Det skulle finnas »en stufva och kammare på hvardera ändan, samt förstufva och kök midt på. Scholæmästaren bor på den ena, samt de fattige på andra sidan om förstufvan». Det var meningen, att byggnaden skulle uppföras på »Prästegårdens utmark vid Landsvägen vid sidan (midtemot) om Ahlbergs Torp». Tydligt var det någon plats i närheten av Pålhuset, som avsågs. Lagman Werlin hade också räknat ut, på vilket sätt huset skulle finansieras. En del av kostnaderna skulle sockenborna frivilligt tillskjuta. Resten skulle dels erhållas från de andelar i sakören (böter), som de fattiga hade rättighet att uppbära, dels uttaxeras på hemmanen. Skolmästaren skulle få lika stor lön som klockaren. Varje »Michæli» skulle han sålunda av varje $\frac{1}{4}$ -dels hemman erhålla » $\frac{1}{2}$ sätting stridt korn»¹. För denna lön skulle han lära barnen läsa samt undervisa i katekes och biblisk historia. Onsdagar och lördagar skulle han vara ledig för att då mot särskild betalning lära de förmögnares barn skriva och räkna.

Sedan lagman Werlin redogjort för detta förslag, yttrade sig övers ten och riddaren Bonde på Torreby, häradshövding Unger, ägare av Saltkällan, och landssekreterare Natt och Dag på Smedberg. Alla tre instämde med många vackra ord i lagman Werlins förslag. De lovade också att skänka tegel, bräder och timmer till byggnaden samt vardera 10 rdr b:co² årligen. Prosten Lönberg lovade också att skänka

¹) Sätting var ett speciellt bohuslänskt rymdmått. 1 sätting = $\frac{1}{2}$ skäppa = $\frac{1}{8}$ tunna.

²) riksdaler banco. 1 riksdaler = 48 skilling (sk.)

10 rdr b:co till de fattigas underhåll samt årligen bidraga med säd eller något av sitt matskott¹.

»Församlingens hederwårde Ledamöter af Allmogen» yttrade sig också. En del voro mycket betänksamma, men de flesta förklarade sig nöjda med förslaget. Man beslutade därför bygga skol- och fattig- huset enligt lagman Werlins »project». Herr Bergström på Holmen fick i uppdrag att utöva tillsyn vid husets byggande, vilket uppdrogs åt åboen Isaack Jacobsson på Skulevik.

Man hade nu väntat, att Foss skulle ha fått sin första skola inom en inte alltför avlägsen framtid. Men det blev inte så. Det visade sig t. o. m. omöjligt att få någon som justerade ovannämnda socken- stämmas protokoll, trots att ingen ändring i detsamma påfordrades. Slutligen justerades det dock av lagman Werlin. De flesta hade väl vid närmare eftertanke funnit förslaget för dyrbart.

Nya försök att ordna barnundervisningen. Då prosten Lönberg ånyo tog upp frågan om barnundervisningen i socknen, beklagade han, att det tilltänkta skolhuset varit omöjligt att uppföra. Man ansåg sig inte kunna höja uttaxeringen på hemmanen, vilken bl. a. gällde »dryga brandstodsavgifter» och arvoden åt riksdagsmän samt inte minst kost- naderna för byggandet av stenbron över Kviströmsälven. År 1819 be- slutade man emellertid att tillsätta en »stadgad, kunnig och snäll Läromästare», som skulle lära socknens barn läsa rent i bok, lära dem katekesen och bibliska historien samt även undervisa de äldre barnen i skrivning och räkning. Läromästaren skulle antingen läsa med barnen i sin bostad, vilken då borde ligga mitt i socknen, eller också hålla ambulering skola i socknens olika rotar.

Tyvärr lyckades man inte anställa någon sådan läromästare, utan i stället förordnades socknens hjälpklockare att sköta barnundervis- ningen. I denna borde alla barn deltaga mot en låg avgift till klocka- ren. För de fattigas barn betalade församlingen. De förmögnare fingo själva ordna sina barns undervisning, om de ville. Om denna undervisning verkligen kom i gång, framgår ej av några protokoll. Men då hjälpklockarens namn, Brogren, nämnes flera gånger i andra sammanhang, är det troligt, att han åtminstone en tid undervisat Foss sockens barn och ungdom. Han var också »vaccinateur» i Foss och Häby. Den ordinarie klockaren var den förut nämnde Knutsson, som »ägde försvarliga kunskaper i läsa, skriva och räkna samt tillika för-

¹) Matskott var ett sammanskott av matvaror, oftast smör, som sockenborna på bestämda dagar lämnade prästen och klockaren. Sedan år 1862 förekommer matskott ej någonstans i Sverige utan har utbytts mot bestämda penningbelopp.

värivat sig kännedom i vaccinering och åderlåtning samt Choral- sången».

Vid sockenstämman den 13 jan. 1822 meddelades, att »en beskedlig man, Torparen Olof Helgesson under Admuneröd utfäst sig att villja blifva Barnlärare för 4de 5te och 6te Rotarne i Socken, och han trod- des äga egenskaper att kunna lära Barn det nödigaste i den späda- re åldern». Han antogs också härtill och fick rättighet att uppbära en ersättning av 1 rdr rgs¹ i månaden för varje barn. Fjärde, femte och sjätte rotarna voro området väster om Örekilsälven.

Vid samma tillfälle meddelade »Torparen under Önnebacka Fred- ric Olsson att hos honom boende inhyses änkeman Andreas Månsson redan förlidet år och förut, börjat med Barnundervisning att lära de späda- re läsa i bok och lilla Catechesen och det i 2dra och 3je Rotarne». Andreas Månsson uppmanades att fortsätta därmed.

Prosten Lönbergs arbete på att skaffa Foss en ordnad barnunder- visning hade trots lofvärda försök krönts med ringa framgång. I »Götheborgs stifts Historia och Herdaminne», som utkom år 1835, med- delas, att barnundervisningen i Foss pastorat »werkställes dels genom föräldrarna sjelfwe, dels genom Församlingarnes Klockare, och af kringvandrande Skolmästare».

Foss sockens första skolinrättning. Prosten Lönberg efterträddes av kyrkoherden och prosten Carl Gustaf Ekman, som verkade i Foss åren 1831—1851. Kontraktsprost blev han år 1837. Han stod inte sin företrädare efter i att nitiskt arbeta för skolundervisningens ord- nande. Han lyckades genomdriva inrättandet av en skolinrättning för fattiga barn, vilken bekostades av den s. k. Sjöritzka donationen.

Änkefru A. E. Gillblad hade år 1828 testamenterat markegångs- värdet av sex tunnor råg och sex tunnor korn, som årligen skulle utgå av hemmanet Sjöritz och dels utdelas åt Foss sockens fattiga samt dels användas till en skola för fattiga barn. I ett tillägg till testamentet medgavs, att om så ansågs behöfligt, hela den donerade inkomsten kunde få användas till en skolinrättning. Änkefru Gillblad avled re- dan år 1829.

Sedan kyrkoherde Ekman installerats i sitt ämbete, tog han genast upp frågan om denna skola. Vid en sockenstämma i september år 1832 lyckades han få sockenborna att besluta anställa en skolmästare, som skulle ambulera mellan tio rotar. En månad om året skulle under- visningen pågå i varje rote. Han skulle avlönas, genom att varje lär- unge erlade en avgift av 12 sk. rgs i veckan. För de fattiga skulle betalning erläggas ur den nyssnämnda Sjöritzka donationen. Lämp- liga skolrum skulle upplåtas av hemmansägarna ute i rotarna, vilka också kostnadsfritt skulle lämna skolmästaren kost och husrum.

¹) riksdaler riksgälds.

Vid en sockenstämma i början av år 1833 behandlades skolfrågan ånyo. Men nu kommo sockenborna med många invändningar mot de vid föregående sockenstämma fattade besluten. Särskilt var det beslutet om skollärares underhåll, som de ville ha upphävt. De ansågo, att om de själva undervisade sina barn, och dessa därför inte behöfde besöka skolan, borde de inte vara skyldiga att underhålla läraren. De ville inte heller upplåta skollokaler. Prosten Ekman framhöll det ohållbara i denna uppfattning. Det kunde ju gå så, att läraren finge vandra från gård till gård utan att bliva mottagen någonstans. Dessutom påpekade han, att barnen visst inte undervisades på ett tillfredsställande sätt av sina föräldrar. Ärligen måste ett stort antal barn avvisas från konfirmationsundervisningen, emedan de inte ens kunde läsa innantill. Trots detta förklarade församlingen, att den på sockenstämman inte ville antaga någon lärare, »utan att den kunde honom antaga, som honom behöfde».

Kyrkorådet beslutade då att själv ordna skolfrågan utan att vidare tillfråga församlingen. Nu tillsattes en skolmästare, förre studeranden Peter Skoglund, som förut sysslat med privatundervisning i socknen. Han skulle under fyra månader under sommaren undervisa de fattigare barnen mot en lön av markegångsvärdet av tre tunnor råg och tre tunnor korn, och skulle då hålla sig med mat och bostad själv. Den lön, som Peter Skoglund första året utkvitterade, belöpte sig till 36 rdr b:co.

Socken indelades i fyra undervisningsdistrikt. I vart och ett av dessa pågick skolan en månad. Barn från Smäröd, Svinebacka, Sanden, Saltkällan, Sommartorn, Hensbacka, Kviström, Sör Kleva, Hede och Stale undervisades på Sanden, barn från Önnebacka, Ödsmål, Hult, Övre Lycke, Elseröd, Nedre Lycke, Munkedal, Möe, Skaveröd, Jermuneröd, Kaserna och Björöd på Björöd, barn från Bråland och Öbbön och hemmanen där omkring på Kamstorp, samt barnen i den s. k. Fosskroken på någon gård där. Efter husförhörslängderna uppgjordes en noggrann förteckning över de barn, drängar och pigor, tjänstegossar och tjänsteflickor, som hade rätt att åtnjuta undervisning i denna fattigfriskola. I varje undervisningsdistrikt blev det mellan 40 och 50 lärjungar. Vidare inköptes 15 ABC-böcker och 15 katekeser till de allra fattigaste barnen samt tabeller för innanläsningen. Foss första skola kunde så börja sin verksamhet. Det var på sommaren år 1834.

Peter Skoglund var en mycket nitisk lärare och skötte undervisningen under åren 1834—1836. Skolmästare Broman var lärare under åren 1837—1839, Lesche år 1840 och Hans Winberg från Röstorp åren 1841—1846. Alla åtnjoto lön efter samma beräkningsgrund, som gällt för Peter Skoglund. Endast år 1843 översteg lönen 50 rdr b:co.

Några få barn erhöilo understöd under den månad de bevistade

skolan. Denna fattigfriskola var under tretton år Foss församlings enda skola. Visserligen var den en mycket ofullkomlig sådan. Skoltiden var så kort och lärjungarnas antal så stort, att man har skäl att anta, att resultatet blev skäligen kient. Men då man vet, vilken avog inställning allmogen i många fall hyste mot all undervisning, och då man sett alla de fruktlösa försök, som under de föregående årtiondena gjorts för att ordna barnundervisningen i Foss, förstår man det betydelsefulla, som skedde, då denna församlingens första skola kom till.

Den första folkskolestadgan.

Under riksdagarna omkring år 1840 hade allt starkare framförts kraven på en lagstadgad folkundervisning. Det var inte minst från bondeklassen, som dessa krav på särskilda folkskolor kommo. Bland böndernas främsta förespråkare voro Nils Månsson i Skumparp och Per Sahlström från Södertörn. Sedan riksdagen fattat beslut om inrättandet av folkskolor, utfärdades den 18 juni 1842 »Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga, angående folkundervisningen i Riket».

Enligt stadgan skulle inom fem år inrättas minst en skola i varje stadsförsamling och varje socken på landet. Helst borde skolan vara fast. Men där medellöshet eller lokala förhållanden hindrade detta, finge barnundervisningen tills vidare ombesörjas av flyttande skolor. I varje socken skulle en skolstyrelse väljas med kyrkoherden som ordförande. Lärarens lön skulle utgöra minst 16 tunnor spannmål, varav 8 tunnor skulle erläggas in natura, hälften i råg och hälften i annat sädesslag. De övriga 8 tunnorna skulle betalas med 53 rdr 16 sk. b:co (= 80 kr.)¹ Vidare skulle han ha bostad, bränsle, nödigt sommarbete och vinterfoder för en ko samt trädgård. Värdet av hela lönen uppskattades till 300 rdr rgs. En dränglön utgjorde vid den tiden förutom fri kost 150—200 rdr rgs.

Församlingen skulle tillsammans med skolstyrelsen bestämma skolåldern. Barnen borde dock börja skolan senast vid slutet av det nionde året. Församling och skolstyrelse skulle också bestämma om undervisningstiderna i skolan.

Barnen fingo inte sluta skolan, förrän de genomgått minst följande kurs: »Ren och flytande innanläsning av svenska språket, så latinsk som svensk stil, religionskunskap och biblisk historia till den grad, som erfordras för att kunna börja den egentliga nattvardsläsningen

¹) 1 rdr b:co utgjorde 1 kr. 50 öre i nuvarande mynt; 1 rdr rgs och 1 rdr rmt (riksdaler riksmünt) utgjorde 1 kr., allt frånsett penningvärdets fall.

hos prästerskapet, kyrkosång, med undantag för dem, som sakna allt anlag därtill, skrivning, och de fyra räknesätten i hela tal».

Varje skoldistrikt skulle anskaffa tjänliga rum för skolorna. Till lärarnas löner skulle dels varje skattskyldig person i församlingen lämna ett årligt bidrag om minst 2 och högst 6 sk. b:co, och dels skulle varje barn, som begagnade skolan, bidraga med en viss avgift. Räckte inte detta, måste församlingen tillskjuta återstoden. Mycket fattiga församlingar kunde erhålla understöd av statsmedel.

De första åtgärderna i Foss efter folk-skolestadgans tillkomst.

Gällstämman den 4 dec. 1842. Den 4 dec. 1842 hade prosten Ekman sammankallat Foss, Håby och Svartebergs församlingar till allmän gällstämma i Foss kyrka. Han höll därvid ett anförande och yttrade bl. a.: »Jag har i dag sammankallat detta Pastorats Församlingar till öfverläggning om ett ämne, som i vikt öfvergår alla dem, hvilka allt sedan mitt tillträde af Pastoratet utgjort föremål för mina rådplågningar med Församlingarne, nemligen tillvägabringandet af en ändamålsenlig undervisning för allmogens barn». Han yrkade på inrättandet av fasta skolor, emedan han ansåg, att församlingarna hade råd till detta. De allmänna utskylderna voro på den tiden nämligen ganska låga i Foss. Han framhöll också de fasta skolornas företräden framför de ambulerande. Han berörde bl. a. Lancastermetoden, som gick ut på att läraren vid undervisningen till sin hjälp hade några av de äldre eleverna. Dessa kallades monitörer. Läraren instruerade monitörerna, examinerade de högsta klasserna och höll allmän tillsyn över skolan. En lärare, som använde sig av denna metod, kunde på en gång sköta undervisningen av ett par hundra barn. Detta blev naturligtvis omöjligt i en flyttande skola, emedan lokalerna, som måste anskaffas ute i rotarna, voro alltför små. Ur denna synpunkt var en fast skola att föredraga. Undervisningen blev också mera jämn och sammanhängande i en sådan än i en ambulerande, och den blev också lättare att inspektera.

Om församlingarna ville besluta uppföra fasta skolor, vore prosten Ekman villig att hos länsstyrelsen och domkapitlet begära tillstånd att för all framtid och utan ersättning för Foss fasta skola få avstå ett stycke av prästgårdens mark samt för Svartebergs fasta skola en del av torpet Stenane i närheten av komministerbostället.

Antalet barn mellan 8 och 15 år var år 1840 i Foss 474, i Håby 274, i Svarteberg 326 och i Tose 94¹⁾. Nu räknade prosten Ekman med, att

1) Tose var förr en mindre socken, som numera gått upp i Svarteberg.

inte dessa barn på långt när skulle kunna besöka skolan på grund av lång väg, fattigdom eller bristande fattningsförmåga. Dessutom kunde säkerligen många barn erhålla avgångsbetyg före fyllda 15 år, och en del voro kanske så outhärliga hemma på gårdarna, att de måste befrias från skolgång. På grund härav borde en fast skola för Foss och Håby vara tillräckligt stor, om den rymde 300 barn, och en för Svarteberg och Tose, om den rymde 200 barn.

Vid gällstämman fattades emellertid inget beslut om inrättandet av fasta eller ambulerande skolor, men man beslutade dela upp pastoratet i två skoldistrikt. Foss och Håby bildade ett och Svarteberg och Tose ett.

Förberedande diskussioner och beslut. Vid sockenstämman med Foss och Håby församlingar den 12 febr. 1843 valdes den första skolstyrelsen. Denna bestod av nio ledamöter, en från var och en av socknarnas nio rotar, samt nio suppleanter. Mandattiden fastställdes till två år. Prosten Ekman var självskriven ordförande. Valda blevo från Foss, suppleanterna inom parentes: baron Åkerhjelm, Saltkällan, (kommissarie Bårström, Kviström), Olof Dahlqvist, Moe (Andreas Pehrsson, Ödsmål), Sifver Andersson, Älveden (Nils Amundsson, Skaveröd), Olaus Johansson, Skree (Andreas Nilsson, Frötorp), befallningsman Nordberg för Berg (Hans Andreasson, Närestad) och Hans Jacobsson, Röstorp (Olof Nilsson, Röstorp) samt för Håby: mönster-skrivare Rathe, Gläborg (Peter Andersson, Dale), assessor Koch, Torp (Andreas Petersson, Lycke) och Jacob Andersson, Ödsmål (Lars Andersson, Hällungsbacka).

Skolstyrelsen höll sitt första sammanträde den 14 juni 1843. Prosten Ekman hade skaffat upplysningar från »3ne Lancaster-Schollärare i Uddevalla, Mölndal och Majorna vid Götheborg» angående de skolor, som funnos där. Han föreslog, att en skola liknande den i Majorna skulle byggas på prästgårdens mark för en kostnad av 2153 rdr b:co (= 3,230 kr.) samt att därjämte två ambulerande skolor skulle inrättas. Förslaget diskuterades, men styrelsen kunde ej enas om något gemensamt beslut, och hela frågan hänsköts därför utan yttrande till sockenstämmans avgörande.

Vid sockenstämman tillstyrkte baron Åkerhjelm och assessor Koch prosten Ekmans förslag om inrättandet av en fast och två ambulerande skolor, men befallningsman Nordberg och samtliga allmogens ledamöter ansågo, att tre ambulerande skolor voro alldeles tillräckliga. Då skolorna enligt skolstadgan inte behövde vara i gång förrän senast år 1847, bordlades frågan ett helt år på befallningsman Nordbergs förslag. Denne hade emellertid också föreslagit att ett årligt sammanskott av 1 rdr b:co för varje helt hemman skulle göras. Detta kapital skulle sedan utlånas mot ränta, till dess summan stigit till

2,000 rdr b:co. Då skulle den kunna användas till byggandet av en fast skola. Detta blev också sockenstämmans beslut. Häremot reserverade sig baron Åkerhjelm, som ansåg, att sammanskottet var alltför ringa för att ett skolhus skulle kunna byggas inom rimlig tid.

Sammanskottet utgjorde år 1843 83 rdr 24 sk b:co. Detta var grundplåten till den s. k. stående skolfonden, vars belopp fonderades och sedermera användes till byggandet av de första skolorna. Det första sammanskottet utlånades till mönsterskrivare Rathe mot 6 % ränta och tre månaders uppsägning. Varje års sammanskott utlånades på samma villkor till olika personer i pastoratet. Det kunde vissa år hända, att någon låntagare inte anmälde sig, då sammanskottet inkasserats, förrän lånemöjligheterna kungjorts i kyrkan.

Den 7 juni 1844 togs skolfrågan ånyo upp vid allmän sockenstämma med Foss och Håby församlingar. Man diskuterade frågan, huruvida en fast skola skulle byggas eller om endast ambulerande skolor skulle inrättas. Prosten Ekman talade varmt för den fasta skolan. Han kunde endast finna två skäl mot densamma, nämligen den relativt höga kostnaden för byggandet av ett skolhus samt lång skolväg för vissa barn. Han framhöll, att ett skolhus i längden skulle löna sig samt att skolvägen i intet fall kom att överstiga en halv mil. Flera hemmansägare anmärkte emellertid, att en fast skola skulle komma att gynna de hemman, som lågo närmast den, samt att bönderna på många gårdar skulle bliva tvungna att anställa tjänstefolk, om deras barn måste gå i skolan hela året. De yrkade därför på att endast ambulerande skolor skulle inrättas. Vid den följande voteringen lyckades bönderna att med något över 15 hela hemmans röster mot något över 14 hela hemmans driva igenom sin mening. De flyttande skolornas antal bestämdes till tre.

De s. k. skolpenningar, som barnen till »hemmansåbo» hade att erlægga, bestämdes till 2 rdr b:co årligen. Om två eller flera barn från samma familj besökte skolan, skulle de vardera betala 1 rdr 1 sk. b:co. »Obesutne» skulle för sina barn betala resp. 32 sk. och 24 sk. Fattiga barn skulle undervisas gratis.

Det bidrag, som varje skattskyldig person årligen skulle erlægga till skolan, bestämdes till 4 sk. b:co.

Skolstyrelsen uppgjorde nu förslag till skolrotar. Foss kom att utgöra två skolområden med Örekilsälven som gräns och Håby ett skolområde. Varje område indelades i tre rotar med ett beräknat antal av omkring 50 lärjungar i varje. Denna indelning fastställdes av sockenstämman i början av år 1845. På förslag av assessor Koch och med instämmande av baron Åkerhjelm och flera ledamöter av allmogen uppskötts emellertid undervisningens början ännu ett år. Enligt folkskolestadgan behövde, som förut nämnts, skolan inte vara i gång förrän senast år 1847.

Avgörande beslut. I januari år 1846 fattade man äntligen avgörande beslut i skolfrågan. Nu beslutade man anskaffa lämpliga skollokaler, en i varje skolrote i de tre skolområdena, genom auktion, vilken skulle förrättas av nämndeman Johan August Hansson i Lökeberg. Den som hyrde ut lokal, skulle ombesörja eldning samt anskaffa behövliga bord och bänkar. Samtidigt beslöts också att i pastoratets kyrkor kalla intresserade män, som vore villiga att genomgå ett seminarium och sedan tjänstgöra i församlingens skolor.

Endast två personer anmälde sig, nämligen bröderna Hans och Carl Winberg från Röstorp. De trodde sig kunna genomgå seminariet i Göteborg på en termin med början i februari månad år 1847. Hans Winberg var, som förut nämnts, lärare i fattigfriskolan åren 1841—1846. Man förundrar sig över den korta tid, som de ansågo sig behöva för sin utbildning. Examensfordringarna vid seminarierna voro emellertid på den tiden ganska måttliga, d. v. s. folkskolans maximikurs samt kännedom i växelundervisningens metodik. Domkapitlet lämnade åt behövande och skickliga elever stipendier, vilka bröderna Winberg ämnade söka. De antogos också till innehavare av två av de första »Schollärare-tjensterna», om de genomgingo seminariet med godkända betyg. Den tredje tjänsten skulle ännu en gång kungöras ledig i kyrkorna. Om någon sökande då inte anmälde sig, skulle annons införas i Post- och Inrikes Tidningar.

För var och en av de ambulerande skolorna beslutade man inköpa en fullständig uppsättning uppklistrade läse-, räkne- och skrivtabeller, rächnetavlor, grifflar, konceptpapper till skrivböcker, skrivpennor, bläckhorn av bly samt material till bläckberedning. Dessutom skulle inköpas 50 katekeser, 10 exemplar av Lundgrens mindre bibliska historia, en bibel, uppklistrade globkartor och kartor över Europa och Skandinavien, Dillners psalmodikon med notbok, 1 exemplar av Lagerhamns geografi samt en svartmålad större tavla med cirkelmått och vinkelhake. För de tre skolorna beräknades den sammanlagda kostnaden till 169 rdr b:co. Inköpen uppdrogos åt dåvarande seminaristen Hans Winberg.

Ett psalmodikon var en lång, fyrkantig resonanslåda, som var försedd med flera strängar. Det spelades med stråke. Gamla Foss-bör leva ännu, som minnas, hur psalmodikon under deras skoltid användes vid psalmsången.

Skollokaler hyrdes i de flesta rotarna. För lokalerna skulle en månadshyra av 10 rdr rgs betalas. I första skolområdet skulle skola hållas hos befallningsman Nordberg på Sanden, Olof Hansson i Jermunneröd och Andreas Andersson på Hede, i andra skolområdet hos Olof Nilsson i Öxna, Lars Andersson på St. Foss och Johanna Andersson i Skulevik, samt i tredje skolområdet hos Anders Fr. Johans-

son i Ödsmål (Håby), häradsdomare Christen Amundsson i Bäckevall och J. P. Johansson i Säleby.

Det första skolreglementet. Vid skolstyrelsens sammanträde den 26 april 1847 uppgjordes förslag till reglemente för Foss och Håby socknars flyttande skolor. Reglementet fastställdes sedan av domkapitlet.

I detta bestämdes, att läraren skulle stanna två månader åt gången i varje rote och besöka rotarna i den ordning, som skolstyrelsen beslutade. Lästiden bestämdes till tio månader årligen, och lärarna hade ferier från den 15 december ena året till den 15 februari följande år. Lektionerna skulle sommartid börja kl. 9 och sluta kl. 5 med rast mellan kl. 12 och kl. 2. Vintertid skulle man börja kl. 9 och sluta kl. 2 med en halv timmas middagsrast.

Flickorna skulle i regel inte deltaga i undervisningen i allmän historia, geometri och linearritning, och deras räkneundervisning behövde endast omfatta de fyra räknesätten i hela tal.

Vid skrivningen borde först griffeltavlorna användas och sedan skrivark, på vilka man skrev med bläck.

Offentligt förhör skulle anställas med barnen, då undervisningen i skolroten slutade.

Varje lördag borde repetitionsförhör anställas med alla barnen i de lediga skolrotarna. De barn, som uteblevo, kommo att kallas genom kungörelse i kyrkan, då även deras namn borde uppläsas.

På hemvägen från skolan skulle några av de äldre och stadigare barnen ha uppsikt över de övriga. De kamrater, som bråkade, skulle anmälas för läraren.

Aga fick inte förekomma för bristande flit och uppmärksamhet, utan sådant skulle straffas med muntliga tillrättavisningar, nedflyttning under medlärjungarna eller placering på särskild plats i skolan, d. v. s. i skamvrån. Kroppslig aga fick endast förekomma vid upprepat trots och okynne. Den borde då först ske i enrum och, om inte detta hjälpte, i klassen. I senare fallet skulle prosten underrättas.

Den lagstadgade folkskolans första årtionde.

Undervisningen börjar. Det gällde nu blott att anskaffa en tredje skolmästare, för att skolan skulle kunna börja sin verksamhet. Detta lyckades också till slut, och den 20 juni 1847 valdes vid sockenstämma »ex. seminaristen» Johan Carlsson till skolmästare i tredje skolområdet. Vid samma tillfälle upplästes bröderna Winbergs seminarie-

betyg. För att undvika allt besvär med de i folkskolestadgan upprättade naturaförmånerna bestämde man lärarnas löner till 200 rdr b:co. Dessa skulle utbetalas kvartalsvis av pastor, sedan skolpenningarna, vilka lärarna hade att inkassera av barnen, avdragits.

Den lagstadgade folkskolan i Foss och Håby började sitt första verksamhetsår den 15 juli 1847. Det året hölls ingen fattigfriskola, men de Sjöritzka donationsmedlen kommo sedermera skolbarnen till godo på annat sätt.

Inkomsterna för skolan år 1847 utgjorde 557 rdr 38 sk. b:co. Av denna summa voro 160 rdr b:co ett av församlingarna inkasserat

Carl Winberg.

sammanskott till undervisningsmateriel. 349 rdr 10 sk. b:co utgjorde 1846 års halva personliga skyddsavgift¹. De av barnen erlagda skolpenningarna belöpte sig till 14 rdr. 4 sk. b:co i Ödsmål (Håby), 12 rdr 10 sk. b:co i Jermunneröd och 22 rdr 14 sk. b:co i Skulevik.

Skollärare Carl Winberg undervisade i första skolområdet. Han var en sträng lärare, som inte sparade på rottingen. Han var fåordig och blev med tiden litet egen. Då han blev tillfrågad, gav han ofta tvära, litet förargliga svar. Bland de elever, som han hade under sin första tid som lärare, var Pontus Wikner.

Den äldre av bröderna Winberg, Hans Winberg, tjänstgjorde i andra skolområdet, och Johan Carlsson i Håby.

Det var säkerligen inte något lätt arbete, som dessa tre lärare hade.

¹) Den personliga skyddsavgiften var en personell skatt, som förr utgick. 1844/45 års riksdag bestämde, att halva den personliga skyddsavgiften skulle utgå som folkskoleavgift till församlingarnas skolväsen.

Barnantalet var stort, lokalerna små, och intresset för skolan var hos elever och föräldrar i regel mycket ringa. Att flytta mellan olika rotar var också synnerligen tröttsamt. När läraren hunnit så långt med barnen, att han skulle kunna lära dem litet mer än det allra elementäraste, voro de två månaderna gångna, då skolan skulle pågå i roten. Då var det till att packa ihop alla skolans böcker och andra tillhörigheter i en stor skolkista, som forslades till nästa rote, där läraren fick börja på nytt igen med andra barn. Med matfrågan var det också besvärligt. Om möjligt försökte läraren gå fram och tillbaka till sitt hem varje dag. Men var det för långt, fick det räcka, att han var hemma och provianterade en gång i veckan. Under vardagarna fick han laga sin enkla mat själv. Barnen besökte inte skolan i den utsträckning, som de voro skyldiga till. Ofta infunno sig inte ens hälften av barnen, och av dem som verkligen kommo, stannade endast en fjärdedel kvar i skolan under de bestämda två månaderna. De flesta tyckte, att en månads skolgång kunde räcka. Från predikstolen tillhöll prosten Ekman allmogen att sända sina barn till skolan och hotade att vidtaga stränga åtgärder, om det inte blev någon bättring i skolgången. För att uppmåna de barn, »hvilka bägge månaderna flitigt besökt Scholan och der sedigt sig förhållit samt gjort försvarliga framsteg», inköptes 800 exemplar av Evangeliska Sällskapets ströskrifter, vilka vid examen skulle tilldelas dessa barn.

Då många barn på grund av fattigdom inte kunde besöka skolan, beslutade kyrkorådet att anslå de Sjöritzka donationsmedlen till understöd åt fattiga barn, som flitigt kommo till skolan. På förslag av lärarna bestämde kyrkorådet, vilka barn, som skulle få detta understöd. Ofta infunno sig föräldrar vid kyrkorådets sammanträden och begärde skolhjälp. Denna utdelades en gång i veckan och uppgick till mellan 1 och 4 rdr b:co för två månaders skolgång. Understödet indrogs, om barnen inte besökte skolan nöjaktigt.

Skolmästare Johan Carlsson i Håby fick år 1849 anställning i Solberga socken, och en ny lärare måste därför anskaffas. Detta visade sig ganska svårt, då tillräckligt antal lärare ännu ej utexaminerats från seminarierna. Undervisningen i Håby sköttes delvis av vikarier och delvis av bröderna Winberg, som då måste göra uppehåll i sin tjänstgöring i Foss. Då Hans Winberg under denna tid var sjukledig över ett halvt år, låg undervisningen flera månader nere i både andra och tredje skolområdena. I september år 1850 blev emellertid Jacob Linder lärare i Håby, där han stannade till sin död år 1854.

Misslyckade förök att få en fast skola till stånd. Till sockenstämman den 23 mars 1847 inlämnade baron Åkerhjelm, kapten Belfrage och assessor Kock en skrivelse, i vilken de föreslog byggnad av en fast skola. Prosten Ekman meddelade, att riksdagen anslagit

halva den personliga skyddsavgiften till kommunernas folkskolor. För Foss och Håby skulle detta belopp årligen utgöra omkring 400 rdr b:co, vilket på fem år skulle täcka kostnaderna för uppbyggnad av ett skolhus, som beräknats kosta 2,000 rdr b:co. Vidare hade major Koch på Vågsäter lovat att till en fast skola i Foss skänka 200 rdr rgs. Men allmogen ville inte gå med på något skolbygge. Kommisarie Bårström på Kviström ansåg det också rådligt att vänta med byggnaden ännu några år, vilket också blev sockenstämmans beslut.

År 1849 behandlade sockenstämman ett förslag från skolstyrelsen, som föreslog byggnad av tre mindre fasta skolor, en i vart och ett av de tre skolområdena. De äldre barnen borde då gå i skolan under den kallare årstiden och de yngre under den blidare. Då finge de äldre barnen tillfälle att hjälpa till hemma med jordbruk och valltjänst under sommaren. Omkring 300 rdr rgs betalades i årlig hyra för trånga och ofta mörka lokaler. Det vore både bättre och i längden billigare med fasta skolor. Befallningsman Nordberg hade insänt ett skriftligt anförande, i vilket han gick med på byggnad av tre mindre fasta skolor. Hans ord brukade väga tungt, då han oftast hade allmogen på sin sida. Men då inga kostnadsförslag uppgjorts, bordlades frågan tills vidare.

Till sockenstämman den 7 okt. 1849 hade skolstyrelsen upprättat kostnadsförslag. Kostnaderna beräknades till 2,161 rdr 24 sk. b:co för varje skolhus. Detta ansågs emellertid för dyrt, och skolstyrelsen fick i uppdrag att uppgöra nya kostnadsförslag, som inte fingo överstiga 1,200 rdr rgs. Lämpliga platser för de blivande skolorna ansåg man vara Stale eller Önnebacka i första, Skree i andra samt Skådene i tredje skolområdet. Då emellertid Stale var militieboställe och Skådene änkesäte till pastorsänkan i Foss och således inte enskilda egendomar, beslöt man att hos vederbörande myndigheter begära kostnadsfri upplåtelse av tomtplatser för de nya skolhusen.

Bröderna Winberg begärde vid samma tillfälle löneökning med 40 rdr b:co till 240 rdr b:co. Carl Winberg var nämligen erbjuden plats i Solberga med högre lön än i Foss. Men han förklarade, att han skulle stanna kvar utan löneförhöjning, om han snart erhöle en fast skola samt ett tunnland jord till trädgård. Deras anhållan avslogs, och man påpekade möjligheten av att fasta skolor snart kunde komma att uppföras.

Sergeant L. G. Ström hade på skolstyrelsens förfrågan meddelat sina villkor för upplåtande av tomt för ett skolhus på Stale. Villkoren ansågos oantagliga. Doktorinnan Lönberg hade också vägrat att upplåta tomt för en skola på Skådene ägor. Då dessutom skolstyrelsens nya kostnadsförslag slutade på 1,181 rdr 8 sk. b:co för varje byggnad, förföll hela frågan om de tre fasta skolorna.

Folkskolan på 1850-talet. År 1850 voro fortfarande många skolbarn försumliga, då det gällde att besöka skolan. Föräldrarna till dessa barn kallades till prosten Ekman och fingo allvarliga förmaningar att låta sina barn begagna undervisningen. I skoldistriktet funnos samma år 84 tjänstehjon över 15 år, som voro okonfirmerade. Av dessa voro 44 över 18 år. De voro också skyldiga att gå i skolan för att undervisas i innanläsning och kristendom. Men de infunno sig sällan och försvarade detta med att de av sina husbönder inte tillätos gå hemifrån. Man beslöt därför, att de endast på lördagarna behövde infinna sig vid de repetitionsförhör, som då höllos med barnen från de lediga skolrotarna.

År 1852 begärde domkapitlet sockenstämmans yttrande, huruvida församlingen vore villig lämna bidrag till en pensionsfond för folkskollärare. Man ansåg emellertid, att lärarna voro så väl avlönade, att de själva både kunde betala sina pensionsavgifter och spara för framtiden. Något bidrag lämnades sålunda inte. Frågan togs åter upp år 1858 med samma resultat.

Då skolkassans inkomster gång efter annan inte räckte till, utan extra uttaxering hade måst företagas, beslöt man på gällstämman den 29 maj 1853 att ändra grunderna för skolpenningarnas erläggande. Nu bestämdes, att föräldrar och målsmän skulle erlägga skolpenningar, vare sig deras barn besökte skolan eller ej. Detta gällde också okonfirmerade personer. Avgiften kunde då sänkas till 6 sk. b:co för första och andra barnet i samma familj. Ett lägre belopp betalades för tredje och följande barn. Skulle de erlagda avgifterna inte räcka, måste man som förut företaga extra uttaxering. Skolåldern bestämdes samtidigt till mellan 8 och 13 år mot 10 och 15 år, som förut gällt. Barn under 8 år eller över 13 år kunde dock med lärarens och prostens samtycke få besöka skolan, om de så ville.

Nya lärare. Skollärare Jacob Linder avled i oktober år 1854. En brorson till bröderna Winberg, Johan August Winberg, vikarierade i Håby, till dess den nye läraren där, August Paulsson, tillträdde sin befattning i oktober år 1855. J. A. Winberg, som ännu inte var examinerad lärare, fick under sitt vikariat inte full lön men tilldelades sedan 25 rdr b:co i gratifikation för att kunna genomgå seminariet i Göteborg. Efter sin examen där fick han plats som lärare i Dragsmark.

Hans Winberg, som länge varit sjuklig, begärde och erhöll avsked från sin tjänst fr. o. m. den 15 januari 1856. Han efterträddes av Sven Johan Lidell från Jönköping, som tjänstgjorde t. o. m. april år 1861, då han efter avlagd organistexamen blev klockare i Forshälla. Han var säkerligen mycket omtyckt, ty då han flyttade, cirkulerade

en subskriptionslista ute i rotarna. För de insamlade medlen inköptes en silverpjäs som minnesgåva åt honom.

Den ambulerande lärartjänsten i andra skolområdet uppehölls under ett halvt år av O. E. Arell, till dess Johannes Österberg år 1862 tillträdde ordinarie befattning där. Han kom från Särestad i Skara stift. För honom utfärdades ett förordnande, som försågs med stämpel till ett belopp av 25 öre rmt, som Österberg fick betala. Inför skolstyrelsen fick han sedan avlägga tro- och huldhetsed samt tjänsteed. I protokollen är antecknat, att även andra av församlingens lärare sedermera fått avlägga sådan ed.

De första fasta skolorna.

Hede skola. Efter prosten Ekmans död blev Gustaf Wilhelm Carlsson kyrkoherde i Foss år 1853. Närmast hade han då varit legationspredikant i London. Prost blev han år 1865 och kontraktsprost år 1867. Han var en ordningens man, sträng men rättvis. Han vek inte en tum från det han ansåg rätt och fick därför ofta bittra motståndare. Det fanns många krogar i Foss på 1850- och 1860-talen, och dem fick han så småningom bort. I detta nykterhetsarbete hade han god hjälp av Carl Winberg. Prosten Carlsson var mycket sparsam både med egna medel och socknens. Självt skötte han en tid jordbruket på prästgården, som under hans ledning blev en mönstergård. Liksom sina båda företrädare utförde han ett intresserat och gagnande arbete för skolan, som under hans tid utvecklades på många sätt. År 1856 beslöt sockenstämman sålunda att låta uppföra ett skolhus på Hede, där tomt skänktes av Olof Dahlqvist. Skolstyrelsen fick i uppdrag att se sig om efter passande byggnader, som kunde nedrivras och sedan uppföras till skolhus. Två anbud gjordes, det ena av Anders Rasmusson i Högsäter i Krokstads socken och det andra av Olof Johansson i Utängen i Hede socken. Det förstnämnda huset inköptes för 700 rdr b:co, i vilken summa även ingick transporten till Hede. Det var 17 alnar långt, 14 alnar brett och 6 alnar högt, d. v. s. ungefär 10, 8,3 och 3,6 m.

Uppförandet av skolhuset uppdrogs åt Olaus Olsson i Björöd, som till sin hjälp fick anställa så många snickare, som han behövde. Skolhusets uppsättning och inredning kostade ytterligare 800 rdr b:co. För uppförandet av vedbod, andra uthus och diverse arbeten på själva skolhuset utbetalades under de följande åren ytterligare några hundra riksdaler. Till den nya skolan skänkte befallningsman Nordberg de skolbänkar och bord, som använts i skolan på Sanden, samt sex trästolar.

Hede gamla skolhus.

Utgifterna för skolhusbygget täcktes av den stående skolfonden, som vid 1856 års början uppgick till 1,516 rdr b:co. De utestående lånen sades upp, och nya kunde inte beviljas. Till den stående skolfonden fördes också sådana böter, som okonfirmerade personer måste erlägga. Innan dessa böter utdömdes och indrevos, blevo dessa drängar och pigor kallade till kyrkorådets sammanträden och erhöilo varning för grov okunnighet i kristendom och tredskande försummelse att besöka lördagsskolan.

Troligen togs Hede skola i bruk den 1 juli 1857, och dess förste lärare blev Carl Winberg, som nu slapp ambulera mellan första skol-distriktets rotar.

Håby skola. År 1859 beslutade församlingarna att låta uppföra ett nytt skolhus nära Håby kyrka. Då den stående skolfonden inte räckte till, beslöt skolstyrelsen att upptaga ett amorteringslån på 2,000 rdr rmt, som brukspatron James Dickson i Göteborg lovat utlåna mot 6 procents årlig ränta. Jakob Olsson i Lycke Övergård skänkte både tomtplats och ett område lämpligt för anläggande av en trädgård. Skolhuset var färdigt att tagas i bruk år 1861 och hade då kostat omkring 3,300 rdr rmt. August Paulsson var den förste läraren i Håby fasta skola.

Foss skola. Under år 1864 påbörjades uppförandet av skolhuset vid Foss kyrka. Då skolhusbygget diskuterades, ansåg prosten Carlsson denna plats som den mest lämpliga. Han framhöll också, att skolsalen skulle kunna användas såsom sockenstuga där kyrkostämmor och kommunalstämmor kunde hållas, och där nämnder och styrelser kunde sammanträda. Salen bleve också lämplig att användas vid förhören med nattvaridsbarnen. Förslaget gick också igenom utan vidare diskussion, och befallningsman Nordberg upplät beredvilligt mark för huset. Detta blev 26 alnar (15,4 m.) långt och 14 alnar (8,3 m.) brett. Skolsalen gjordes 13½ alnar (8 m.) i fyrkant. Dessutom innehöll byggnaden förstuga och bostad åt läraren. Skolan öppnades den 19 juli 1865 med Johannes Österberg som lärare. Huset hade då kostat omkring 2,700 rdr rmt.

De första småskolorna.

Mamliga rotskollärare. En man vid namn Lars Andersson från Bråland hade år 1858 på eget initiativ undervisat mindre barn från Stuveryr och Skaveröd i läsning. För denna s. k. rotskola erhöil han särskild ersättning ur skolkassan. Han anställdes sedan som rotskollärare under åren 1860—1862 och flyttade då sin skola mellan Skaveröd, Ödsmål, Stuveryr och Hensbacka.

År 1861 tilldelade Hushållningssällskapet Foss och Håby församlingar ett premium på 250 rdr rmt för det berömvärda sätt, varpå de ordnat sitt folkskoleväsende. Ett årligt bidrag på 70 rdr rmt hade sedan några år erhållits av Hushållningssällskapet, som samtidigt höjde anslaget till 120 rdr rmt med villkor att en ambulatorisk skola upprättades i »fjällbygden» samt att undervisning i trädgårdsskötsel meddelades. Genom prosten Carlssons outtröttliga nit hade skolväsendet i Foss, jämfört med de övriga lantkommunerna i norra Bohuslän, blivit ordnat på ett särdeles tillfredsställande sätt. Folkskolinspektör C. J. Meijerberg skriver också i Berättelser om Folkskolorna i Riket för åren 1861—1863, att skolväsendet i Foss pastorat »på bästa sätt vårdas af skolstyrelsen och dess öfrige medlemmar». Den 1 september 1861 besökte han Håby skola, där sju s. k. överåringar undervisades. Han skriver härom: »Af desse kunde 4 läsa någorlunda inantill, de 3 öfriga undervisades ännu i stafning. Åsynen af dessa 20-å 30-åringar, sittande på skolbänkarne var högst sorglig. Det kunde likväl ej annat än glädja mig att erfara, det skolstyrelsen sträckte sin omsorg äfven till äldre personer, hvilka i yngre åren försummat att lära sig läsa, och hvilkas antal inom Foss pastorat för ej lång tid tillbaka varit betydligt, liksom det är det även inom åtskilliga andra församlingar uti Bohus län.

En stor olägenhet för undervisningen i folkskolan var det, att barnen inte kunde läsa innantill, då de kommo dit. Lärarna måste ägna en stor del av sin tid åt bokstävernans inlärande, stavning och renläsning. Lars Anderssons arbete i sin rotskola var långt ifrån tillräckligt och berörde endast en del av socknen. Föräldrarna undervisade i de flesta fall inte alls sina barn. På en sockenstämma i mars år 1862 beslutade församlingarna på befallningsman Nordbergs förslag, att föräldrarna till barn, som inte kunde läsa, då de började skolan, skulle erlägga böter till skolkassan. Hemmansägare skulle erlägga 1 rdr rmt och »obesutne» 50 öre rmt. Om sådana böter verkligen utkrävdes, framgår dock inte av räkenskapsböckerna.

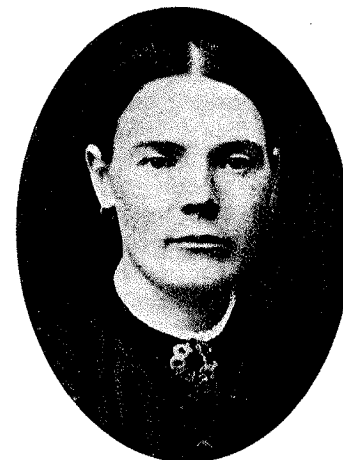
Lars Andersson upphörde på grund av ålderdom och oförmåga med sin undervisning, och någon annan lämplig person lyckades man inte till en början anskaffa. Sedan emellertid Hushållningssällskapet påmint om sina villkor för det årliga understödet, beslutade man i januari år 1864 att inrätta en rotskola, som skulle ambulera i Ödsmäl- och Jermunneröd-trakten samt trakten omkring Hensbacka och Saltkällan. Denna skola skulle liksom folkskolan vara i gång under tio månader årligen. Lärarens lön bestämdes till 100 rdr rmt. Dessutom skulle han erhålla fri bostad och kost på det ställe, där skolan hölls.

Som sökande till lärartjänsten vid rotskolan anmälde sig »f. d. Handelsbetjenten» Knut Olsson, smeden Andreas Larsson under Jermunneröd och nyssnämnde Lars Andersson. Sedan undervisningsprov hållits, valdes Andreas Larsson till småskollärare med tre månaders ömsesidig uppsägning. Några särskilda bord och bänkar anskaffades inte till denna skola, eftersom skrivning och räkning inte skulle förekomma där.

Småskollärarinnor anställas. Då den av Andreas Larsson skötta rotskolan eller småskolan, som den nu kallades, visat sig mycket ändamålsenlig, beslöt man år 1866 att inrätta en sådan även i andra skoldistriktet, vilket skulle omfatta sex småskolerotar. Man beslöt också, att lärarinnor skule kunna anställas i rotskolorna. Den första lärarinnan i Foss var jungfru Anna Mathilda Snygg från Ljung. Innan hon beslutade sig för att bli lärarinna, hade hon arbetat som mejerska. Hon var lärarinna först i andra skoldistriktet och sedan i det nyinrättade fjärde skoldistriktet t. o. m. år 1876, då hon slutade sin anställning för att gifta sig med hemmansägare Nils Andersson på Frötorp. Skolrådet uttalade sin erkänsla för det utmärkta nit och den skicklighet, varmed hon fullgjort sina åligganden inom församlingen och framhöll, att hennes plats blev svår att fylla. Hon lär också ha varit särskilt duktig och energisk. Hennes son är nuvarande kyrkvärden Axel Nilsson, Åtorp.

År 1866 erhöll Andreas Larsson ett bidrag av församlingen för att kunna genomgå Seminarium för bildandet af Rotskolelärare i Uddevalla. Sedan han tagit examen där, begärde han avsked med april månads utgång år 1867 och efterträddes av jungfrun Johanna Mathilda Långström maj 1867—maj 1870 och jungfru Augusta Maria Schröder juni 1870—dec. 1884.

Småskollärarinnornas löner voro under den första tiden 100 rdr rmt årligen samt mat och husrum i de rotar, där de befunno sig. De voro tillsatta med tre månaders ömsesidig uppsägning. Lästiden var tio månader om året. Under de två månaderna på vintern, då skolan inte

Mathilda Snygg.

pågick, hade lärarinnorna ingen bostad. Man försökte ordna det för dem så, att de under denna tid skulle få fri bostad och kost hos olika hemmansägare »mot någon lindrig undervisningsskyldighet endast för deras barn». Men detta var säkerligen inte så trevligt varken för hemmansägarna eller lärarinnorna.

För att befordra sambandet mellan folkskolan och småskolorna beslöt skolrådet år 1867, att barnen i de sistnämnda skolorna en dag varje månad skulle samlas i folkskolans lokaler och där undervisas under folkskollärarnas uppsikt.

År 1875 beslutade kyrkostämman att inrätta två nya småskolor. Nu indelades socknen i fyra skolområden, vardera bestående av tre rotar. Första skolområdet omfattade trakterna omkring Saltkällan, Stuveryr och Önnebacka, andra skolområdet Munkedal, Skaveröd och Jermunneröd, tredje skolområdet Bråland, St. Foss och Röstorp och

fjärde skolområdet Åtorp, Stene, Ödsby och Torreby. Två nya lärarinnor anställdes året därpå. De hette Carolina Charlotta Olsson och Hedda Andreasson och undervisade i andra och tredje skolområdena. Augusta Schröder fick första skolområdet på sin lott och Mathilda Snygg fjärde skolområdet.

Folkskolan på 1860—1870-talen.

Folkskoleavgifter. Redan år 1855 hade räkningen 1 rdr rmt = 100 öre införts och använts jämsides med rdr rgs. År 1862 bestämdes, att det belopp, som årligen skulle uttaxeras av alla mantalsskrivna personer, skulle utgöra 15 öre rmt.

I januari år 1864 fattades åtskilliga beslut beträffande skolpenningarna, som barnens föräldrar hade att erlägga. Hemmansägare eller personer med motsvarande inkomster skulle erlägga 2 rdr rmt pr år för vart ett av sina barn. Föräldrar med lägre inkomster skulle för sina barn erlägga 1 rdr rmt. En viss avkortning för två eller flera barn i samma familj bestämdes för de senare. Endast sådana barn, som undervisades vid läroverk eller i hemmen av privatlärare, godkända av skolrådet, befriades från skolpenningarna.

Fr. o. m. år 1878 betalade alla barn 50 öre årligen i skolpenningar, och någon nedsättning för två eller flera barn i samma familj beviljades inte. En kunglig kungörelse av år 1883 bestämde emellertid, att skolpenningar icke vidare skulle utgå, utan kostnaderna för skolväsendet skulle hädanefter bestridas genom skatter.

Kommunallagarna. År 1862 utfärdades de nya kommunallagarna. Dessa skilde på den kyrkliga och borgerliga kommunen. Enligt dessa lagar kommo folkskoleärendena att tillhöra den kyrkliga kommunen. Det blev nu kyrkostämman, som hade att besluta i skolans angelägenheter. Verkställande myndighet för kyrkan blev kyrkorådet och för skolan skolrådet. I Foss kom det att bli gemensamt kyrko- och skolråd fr. o. m. år 1863.

Nytt skolreglemente. Håby församling hade år 1865 begärt att få utgöra eget skoldistrikt fr. o. m. år 1866, vilket en gemensam kyrkostämma också beslutade. Ett nytt skolreglemente för Foss uppgjordes därför och godkändes av domkapitlet. Enligt detta måste de barn, som vid 13 års ålder inte undergått avgångsprövning, varje lördag infinna sig i skolan, tills de kunde avlägga examen med godkända betyg. Uteblivande kunde straffas med böter. Vidare förbjödos lärarna att utdela någon som helst kroppslig aga utan beslut av skolrådets ordförande. Förut hade lärarna haft rättighet att i enrum

tilldela trotsiga barn aga. Den skärpta bestämmelsen berodde på att Johannes Österberg vid flera tillfällen uppträtt synnerligen obehärskat i skolan. Beträffande skolsalarnas rengöring bestämdes, att dessa minst två gånger om året skulle skuras av kvinnor, vars barn undervisades kostnadsfritt.

Särskilda tillsyningsmän, en för varje rote, hade år 1865 utsetts för att biträda skolrådets ledamöter genom att besöka skolan och se till att barnen infunno sig där regelbundet.

Vi som numera äro så vana vid att uppdelat vår skoldag i lektioner med raster mellan varje, förundra oss över att någon bestämmelse om kortare raster inte finnes införd i det allra första skolreglementet. År 1863 läsa vi emellertid i skolrådets protokoll följande: »För att bereda skolbarnen någon liten vederqvickelse under deras läsning uti skolan, beslöts att de hädanefter skulle erhålla 5 minuters rast, under vintermånaderna 2:ne gånger, och under sommarmånaderna 4 gånger om dagen.»

Kortare årlig lästid. Enligt länsstyrelsens beslut efter besvär av Johannes Österberg skulle lärarna i folkskolan uppbära särskild ersättning för den lästid, som översteg åtta månader. Vid den kyrkostämman, som år 1866 behandlade beslutet, yttrade sig bl. a. befallningsman Nordberg. Han ansåg, att då i många kommuner lästiden endast uppgick till åtta månader, så kunde också Foss reda sig med denna kortare lästid. De två månader, som lärarna på så sätt voro lediga, kunde de använda till privatläsning med barn, vars föräldrar voro villiga lämna särskild ersättning härför. Detta blev också kyrkostämmans beslut.

Sedan emellertid anslag av statsmedel erhållits till ökade löner åt lärarna, utökades lästiden till nio månader redan året därpå och omfattade då tiden 1 mars—1 december. I december år 1871 bestämdes om en månads ledighet under sommaren.

Folkskolläraernas löner hade höjts flera gånger och utgjorde år 1874 600 rdr rmt årligen samt två tunnor spannmål för den nionde läsmånaden. Småskollärarynnornas kontantlön utgjorde då 150 rdr rmt.

Donationsmedlens användning. År 1870 meddelade lärarna, att de understöd, som fortfarande beviljades åt barn ur den Sjöritzska donationen, ibland av föräldrarna användes på sådant sätt, att barnen inte fingo nytta av dem. Skolrådet beslöt därför att i stället för kontant understöd åt barnen för en del av medlen inköpa råg och låta baka bröd. Även salt sill inköptes. Brödet och sillen skulle utdelas åt fattiga barn i skolan till ett värde av 10 öre pr barn och dag. Under somrarna, då sillen lätt ruttnade i tunnorna, utbytte man den först mot mjölk och sedan mot ost av en sort, som kostade

25 öre pr skålpund. Snart indrogs dock sillen, för att medel skulle bli tillgängliga för inköp av kläder till de fattigaste barnen. Bakningen av rågrödet uppdrogs först åt lärarna. Men dessa avsåg sig snart uppdraget. Sedan bakades brödet av fru Boberg och bagare Dahlgren, båda på Kviström. Brödet var ofta så hårt, att det måste slås sönder med stenar, innan barnen kunde äta det. Men detta gjorde de i alla fall med god aptit.

Hemmansägaren Johannes Jakobsson i Småröd och hans hustru Maria Bryngelsdotter hade genom testamentet den 15 maj 1868 förordnat, att efter deras död 1100 rdr rmt skulle tillfalla Foss församlings fattiga skolbarn. Mannen dog strax därefter, och hustrun dog år 1870. Då emellertid testamentet överklagades av arvingarna, dröjde det ända till år 1875, innan det trädde i laga kraft och fonden kunde användas till fattiga skolbarns beklädning.

År 1881 utdelades för första gången medel ur den s. k. Nordbergska donationen. En del av räntan anslogs till premier å 2 kr. till barn, som flitigt besökt skolan. Många erhöles också skodon ur denna fond, som donerats av framlidne befattningsman Nordberg.

De första blyertspennorna. Sedan Johannes Österberg genomgått en ritkurs i Uddevalla, beslutade skolrådet, att undervisning i ritning skulle meddelas i Foss skola en å två timmar varje vecka. Därför inköptes en del ritmateriel, såsom fyra cirkelbestick, ett dussin linjaler, ett dussin vinkelhakor samt ett dussin blyertspennor och ett dussin radérgummin. Att inte blyertspennor använts förr, väcker vår förvåning, då vi tänka på den användning, som blyertspennorna ha i skolorna i våra dagar. I stället för att skriva med blyertspennor på papper, var det billigare att använda griffeltavlor. I skrivböckerna skrev man även med bläck och gåspenna. Det var en viss konst att formera en sådan, så att den inte plumpade vid skrivningen. Bläck bereddades av bläckextrakt. Men barnen tillverkade också ofta själva sitt bläck. Ur s. k. ekäpplen pressade de ut saften, som de blandade med rost. De fingo på det sättet ett blekt, gråaktigt bläck.

Betyg. Sedan år 1871 hade följande betygsgrader använts:

För kunskaper: Berömlig (A), Godkänd (B), Försvarlig (C), Otillräcklig (D).

För uppförande: Godt, Oklanderligt, Dåligt.

För flit: God, Försvarlig, Ringa.

En del lärare hade dock använt andra betygsuttryck. Men då varken dessa senare eller de ovannämnda överensstämde med husförhållningarna, föreslog prosten Carlsson år 1875, att följande betygsuttryck härnäst skulle användas:

För kunskaper: Berömlig (A), Med beröm godkänd (AB), Godkänd (B), Försvarlig (BC), Hjelpelig (C), Svag (CD), Otillräcklig (D).

För uppförande: Hedrande (A), Mycket godt (AB), Godt (B), Stadgadt (BC), Oklanderligt (C), Dåligt (D).

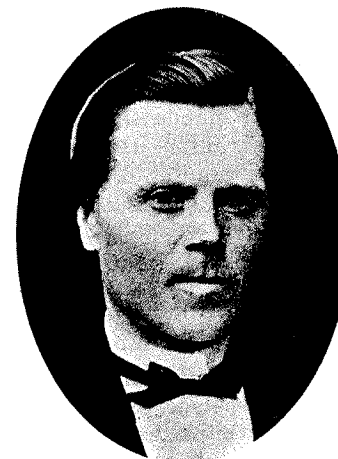
För flit: Berömlig (A), Mycket god (AB), God (B), Försvarlig (BC), Hjelpelig (C), Ringa (D).

De nya betygsuttrycken fastställdes sedan av domkapitlet.

Vilka principer lärarna följt vid betygssättningen är inte gott att veta. Betygsskalan var då i varje fall betydligt lägre än nu. C var under 1860- och 1870-talen det vanligaste betyget. A förekom ytterst sällan, och även B gavs sparsamt. I flit och uppförande var det också låga betyg.

Så småningom höjdes dock betygsskalan. I flit och uppförande var t. ex. år 1883 B mycket vanligt. Under 1890-talet förekom allt oftare både AB och A. Vid sekelskiftet är A regel, och numera är detta betyg normalbetyg i uppförande och ordning i Foss skoldistrikt. Många skoldistrikt i vårt land ha dock B som normalbetyg.

Ny lärare i Hede. Carl Winberg erhöles år 1865 avsked från sin tjänst för att i stället sköta sin gård på Moe. Denna gård övertogs

Johannes Wilén.

sedan av sonen Gottfrid Winberg, som bl. a. var kyrko- och skolkassör. Carl Winberg avled år 1907. Johannes Wilén från Byarum valdes till lärare vid Hede skola, sedan han avlagt undervisningsprov i alla de ämnen, som förekommo i folkskolan. Han flyttade sedan till den

nybyggda Nedre Lycke skola. Från sin tjänst fick han år 1883 avsked på grund av sjukdom. Han erhöll då en sjukpension på 360 kr. om året. Han hade redan under sin lärartid förvärvat en gård, 5/12 mtl Hede. Denna gård skötte han sedan, så långt hans krafter tilläto. Han drev också en lönande kvarnrörelse. Han blev ledamot i det förenade kyrko- och skolrådet, där han blev vice ordförande år 1891. Trots att han var smålänning till börden, kände han sig helt som bohüslänning. Han lade t. o. m. bort att skorra. Han avled år 1906. Hans båda barn, sonen Hildebrand Vilén och dottern Ellen, gift med häradsdomaren C. G. Johansson, bo fortfarande kvar i Foss.

Undervisningen i en skola i Foss- på 1860-talet.

Barnen gingo på 1860-talet endast i skolan varannan dag, pojkarna ena dagen och flickorna den andra. På lördagarna var den vanliga skolan inställd. Då undervisade läraren sådana äldre barn, som av en eller annan anledning inte avlagt avgångsexamen och därför inte kunde bli konfirmerade. Uppdelningen i klasser skedde inte efter ålder utan efter kunskaper. Många äldre barn gingo sålunda i lägre avdelningen. Detta berodde bl. a. därpå, att de en stor del av året voro befriade från skolgång för att kunna ta valltjänst. De allra fattigaste barnen komma sällan till skolan. Alla frånvarande antecknades i en dagbok. Trots att många skolpliktiga barn saknades, var skolsalen fylld till bristningsgränsen, då barnen marscherat in. Bänkarna räckte inte till för alla, utan en del fingo sitta på vanliga långbänkar. Skolbänkarna voro av den gamla typen med gemensam sittbräda för flera barn.

När lektionerna skulle börja, ringde läraren med en liten ringklocka, och barnen stormade in. De behövde inte ställa upp i led först, och därför kunde det hända, att de sprungo omkull varandra, om det gällde att vara först inne.

Vid morgonbönen läste läraren en bön, och barnen sjöngo en psalm, under det att läraren spelade på sitt psalmodikon. Sedan var det läxförhör i katekes eller biblisk historia. Barnen måste kunna texten »som ett rinnande vatten», och det blev inte roligt för den som stakade sig. I bästa fall fick han stå i skamvrån framme vid kakelugnen. Eller också blev det stryk, och sedan kunde upp till tre bänkrader få sitta kvar för denne endes skull. Det var naturligtvis nödvändigt med denna stränga disciplin, för att lärarna skulle kunna hålla ordning på alla eleverna och hinna med åtminstone minimikursen under den korta tid, som barnen gingo i skolan.

Kristendomsundervisningen var förstås viktigast av ämnena. Sedan kom innanläsning, skrivning och räkning.

I läsning använde man först tabeller, och barnen läste mycket ofta i kör. Sedan användes nya testamentet och olika läseböcker för övning i renläsning.

Välskrivningen skedde först på skiffertavlor, och det gällde att forma bokstäverna så lika föreskriften som möjligt. Lyckades man inte riktigt bra, var det bara att spotta på tavlan och sudda ut skriften med en trasa, som man hade fastbunden vid tavlan. Barnen fingo inte använda rockärmen eller klänningsfållen. Ibland gnisslade det till, då något litet sandkorn nöts fram till griffelns spets, och då blev det rispor i skiffertavlan, som inte gingo bort. När barnen kunde skriva alla bokstäverna, fingo de skriva med gåspenna och bläck i skrivböcker. Många av barnen hade hemmagjort bläck.

Rättskrivningen bedrevs ofta som tyst övning, och man använde den i annat sammanhang nämnda Zachrissons rättstavningslära. Diktamensskrivning förekom sällan.

Vid räkneundervisningen kom kulramen ofta till användning. Barnen räknade på sina skiffertavlor efter tabeller. Facitböcker funnos, där barnen själva kunde kontrollera, om de räknat rätt eller ej. Var talet fel, måste de räkna om det. Framstegen i räkning voro mycket olika, och flickorna behövde inte kunna mer än de fyra räknesätten i hela tal för att bli godkända.

De fattigaste bland gossarna och de flesta av flickorna deltog inte i undervisningen i historia, geografi och naturlära. Det var inte heller många, som fingo betyg i dessa ämnen. De flesta hade streck, och betyg över C gavs ytterst sällan. Vid geografilektionerna använde man sig bl. a. av globkartor. För att visa solens, jordens och månens rörelser hade skolan inköpt ett tellurium.

I kyrkosång sjöngos, som man förstår, endast psalmer och andliga sånger. Blott några få av barnen deltog i trädgårdsskötsel. Ämnen teckning och gymnastik funnos ännu inte upptagna på skolans schema. Gevärsexercisen sköttes av soldaten Krans.

På rasterna dansade flickorna ringlekar. Men pojkarna voro mera våldsamma av sig. De slogos ofta. En och annan hade kanske också en »munharpa» med sig och underhöll kamraterna med musik.

Gymnastik och militärovingar.

I 1842 års folkskolestadga finns bl. a. den föreskriften, att blivande folkskollärare »böra äga skicklighet att undervisa uti enkel Gymnastik». Men barnantalet var i regel så stort, att någon undervisning utöver de vanliga läsämnen omöjligen kunde medhinnas i skolan. På

landsbygden funnos inga gymnastiksalar. Det var endast i de större städerna med deras gymnastiksalar och mindre klasser, som någon gymnastik inomhus kunde förekomma. Landsbyggens lärare voro dock inte ointresserade för gymnastik, och de besökte gärna gymnastikkurser, som höllos runt om i landet. Även lärare i Foss deltog i sådana kurser.

I folkskolestadgan av år 1882 står, »att undervisningen i gymnastik även omfattar enklare militärövningar». Men redan under september månad år 1863 hade antagits i Foss en soldat Krans att öva skolbarnen i militärexercis. För detta erhöil han en ersättning av 75 öre rmt för varje timma. Då dessa övningar sköttes bra och intresserade barnen, beslöt man år 1864 att utsträcka denna undervisning till att omfatta större delen av året. Övningarna förekommo vid Hede och Håby skolhus samt på kyrkplanen vid Foss kyrka. De trägevär, som behövdes vid övningarna, tillverkades till en början av Adolf Linderot i Håby och Johannes Olsson på Bråland för 28 sk. rgs pr st. I Berättelser om Folkskolorna i Riket för åren 1864—1866 säger folkskolinspektören C. Leidesdorff, att bland de få församlingar, som låtit soldater öva barnen i vapenövningar, är Foss socken, »der ungdomen från alla skolorna vissa dagar i veckan öfvats i större trupp samt såväl i gevärsexercis som enkel manöver gjort vackra framsteg».

Pojkarna voro i regel mycket intresserade av »exisen» och tyckte, att det var roligt att leka krig. Soldat Krans höil sträng disciplin och lärde in gevärsföringen ordentligt.

Då emellertid lärarna ansågos kompetenta att själva öva skolbarnen i gymnastik och militärövningar, överlämnades exercisen åt dem fr. o. m. år 1866. Men säkerligen hade de inte något större intresse för denna undervisning. Det blev mest små marscher, som pojkarna fingo företaga. Från Foss kyrkskola ställdes marschen oftast mot den s. k. Hult-stugan. Ofta stannade läraren kvar vid skolan och lät någon av pojkarna ta befålet. När den lilla truppen hunnit till Hult-stugan, dröjde det inte länge, förrän slagsmålen voro i full gång mellan pojkarna från Foss och bruket. Där både gävos och togos hårda törnar. Trägevären voro livligt i farten och trätofflorna också. Många gånger återvände truppen blodig och sönderri- ven till skolan.

Vapenövningarna upphörde dock så småningom, och lärarna försökte i stället bedriva vanlig gymnastik även inne i skolsalarna. Men det blev mest fristående övningar.

I folkskolestadgan av år 1921 finns ingenting nämnt om militära övningar. Där kallas ämnet för gymnastik med lek och idrott. Tyvärr har bristen på gymnastiksalar i Foss gjort, att gymnastikundervisning i de flesta skolorna inte kunnat bedrivas så som vore önskvärt.

Syskolorna.

Folkskolinspektör Leidesdorff föreslog år 1873 inrättandet av s. k. syskolor för flickorna. Hushållningssällskapet lovade bevilja anslag för inköp av sybehör. Skolrådet beslutade därför inrätta en syskola, och prosten Carlssons två äldsta döttrar lovade sköta undervisningen under maj—augusti månader år 1874 i skolhuset vid kyrkan. Lektionerna förlades till lördagarna mellan kl. 12,30—kl. 6. Men då många flickor anmälde sig, var man tvungen att uppdelade dem på två avdelningar med undervisning i både Hede och Foss skolor. Från Hushållningssällskapet erhöils första året ett anslag på 60 kr. Tyg m. m. hade inköpts för en summa av 50 kr. 92 öre. Det återstod alltså 9 kr. 8 öre av anslaget. Detta belopp överlämnades till småskollärarinnan Augusta Schröder, som flitigt biträtt vid undervisningen i syskolorna. Prostens döttrar erhöilo däremot ingen lön för sitt arbete.

Under de följande somrarna sköttes undervisningen helt och hållet av småskolans lärarinnor, som fingo särskild ersättning härför. De klädespersedlar, som blivit förfärdigade, utdelades som belöning åt de flitigaste flickorna. Ur den Sjöritzska donationen erhöilo syskolorna vissa anslag. Fr. o. m. år 1877 bortskänktes kläderna till fattiga, värlartade barn.

Småskollärarinnorna ville, att undervisningen i syskolorna skulle ske på andra tider än lördagseftermiddagarna. Då denna begäran avslogs av skolrådet, avsade de sig dessa lektioner. Till lärarinnor utsågos då år 1878 hustrun Augusta Snarberg från Hede, hemmadottern Clara Fägersten från Hede samt skraddaren Jakob Hanssons hustru och dotter från Stora Foss Västergård. År 1881 antogs i stället för hustrun Snarberg vik. skollärare J. E. Johanssons hustru, Christina Johansson, som lärarinna i syskolan. Då skraddare Hanssons hustru avlidit år 1895, efterträddes hon av hustrun Emeli Jakobsdotter.

Även i Stene och Saltkällan blev det så småningom också syskolor. Syskolan i Stene sköttes åren 1896—1899 av Abela Andreasdotter och år 1900 av Julia Hansdotter från Närestad. Maria Svensson var lärarinna i syskolan i Saltkällan år 1896.

År 1881 bestämdes, att förfärdigandet av kläder till fattiga skolbarn skulle upphöra i syskolan. Flickorna skulle i stället få syselsätta sig med arbeten för egen räkning. I stället skulle skraddare och sömmerskor sy kläder åt de fattiga barnen. Det var starka och rejäla kläder, som dessa erhöilo. Pojkarna fingo mollskinnsbyxor och flickorna klänningar av något röd- eller blåaktigt tyg.

På 1890-talet indrogs vissa år det anslag, som landstinget och Hushållningssällskapet beviljat syskolorna. Intresset för slöjden hade

också blivit ringa, och endast med stor svårighet kunde man förmå barnen att begagna sig av undervisningen. Då sedan landstingets bidrag definitivt upphörde, indrogos skolorna år 1901, sedan de varit verksamma i 27 år.

Skolväsendets utveckling under 1800-talets sista årtionde.

Nedre Lycke skola. År 1877 beslöt kyrkostämman att låta uppföra ett nytt skolhus på Nedre Lycke ägor. Dåvarande löjtnanten, sedermera kaptenen, Laurell vid Munkedals Aktiebolag erbjöd sig att kostnadsfritt lämna tomt för bygget. Han hade utarbetat ett förslag till en byggnad, som skulle inrymma två skolsalar, två rum och kök för läraren, ett bostadsrum för lärarinnan samt ett matrum för barnen. Han beräknade kostnaderna till 6500—7000 kr. för ett icke timrat hus. Ett timmerhus skulle kosta 1000 kr. mera. Efter många diskussioner både i skolrådet och vid kyrkostämmor beslöt man att bygga ett skolhus »af resvirke med inre och yttre brädfodring samt tätning af papp» för att få erfarenhet av icke timrade hus. Många ogillade emellertid detta, och besvär anfördes över kyrkostämmans beslut. Då kapten Laurell sedan flyttade från Foss till Örebrotrakten, upphävde man det tidigare fattade beslutet och beslöt i stället uppföra skolhuset av timmer. Ett 20-årigt amorteringslån upptogs för byggnadskostnadernas bestridande, och Johannes Wilén, som flyttade från Hede, höll skola i Lycke för första gången den 16 febr. 1880.

Nya skolhus diskuteras. Hede skolhus var nu i ganska dåligt skick. Det var på sin tid uppfört av gammalt virke, och varje år hade mer eller mindre omfattande reparationer måst företagas. Då beslutet fattades om att Nedre Lycke skola skulle byggas, visste man inte riktigt, vad man skulle göra med skolhuset i Hede. Man diskuterade bl. a. att antingen låta bygga om det på sin gamla plats eller också flytta det till Saltkällan, där »Herr Pettersson i Saltkällan» lovat upplåta fri tomt. Kostnaden för ombyggnaden beräknades till 3300 kr., men skulle huset flyttas, kom den att uppgå till 6350 kr. Den kommitté, som hade frågan om hand, föreslog därför det förstnämnda alternativet.

Vid en kyrkostämma i augusti år 1879 skulle frågan avgöras. Ingenjör Zetterstén vid Munkedals Aktiebolag påpekade då, att Hede skola icke låg i mitten av skolområdet. Mellan Lycke och Hede var det endast 1/8 mil, »en anordning, som man med skäl kunde kalla makalös, då barnen, åtminstone en stor del af dem, finge öfver 1/2 mils

promenad till detta Hede skolhus». Han yrkade därför på att ett skolhus skulle byggas i Saltkällan på någon vacker plats, där trädgård kunde anläggas, vilket han ansåg omöjligt i Hede. Ingenjör Zetterstén slutade sitt tal med följande ord: »Skolan blir då icke något ställe, som är fruktadt, utan snarare, hvad det också bör vara, en lustgård, dit barnen gerna och med glädje mod ställa sina steg». Vid företagen votering segrade ingenjör Zetterstens förslag med några få fyrktalsröster. Majoriteten utgjordes uteslutande av Munkedals Aktiebolags och dess tjänstemäns röster endast med tillägg av folkskollärare Österbergs 30 fyrktalsröster.

Skolbygget i Saltkällan uppsköts dock två år. Då därför skolvägen för barnen från Hensbacka, Saltkällan och trakten där omkring till Lycke skola var alldeles för lång, beslöt man att låta undervisa dessa barn i f. d. lärarbostaden i Hede skola, till dess Saltkällans skolhus var färdigt. Frågan om Hede skolhus framtida öde uppsköts därför tills vidare. År 1880 inrättades där en mindre folkskola med småskollärare Johan Edvard Johansson från Skredsvik som lärare.

Sedan år 1882 var G. Jakobsson kyrkoherde i Foss pastorat. Under hans ordförandeskap diskuterades i slutet av år 1882 uppförandet av både det förut beslutade skolhuset i Saltkällan och ett skolhus i »Fosskroken». Herr Pettersson i Saltkällan hade redan tagit tillbaka sitt erbjudande om fri tomt för ett skolhus. Men herr Ullman på Saltkällans egendom erbjöd i stället församlingen ett tunnland jord på Carlstorps ägor mot förmånen av att för sig och framtida ägare av Saltkällan få disponera en särskild bänk i kyrkan, som han själv ville inreda. Detta anbud antogs med tacksamhet.

Det blev dock inte Saltkällans skolhus, som först blev byggt, utan det i »Fosskroken». De båda husen skulle i huvudsak bli lika stora, d. v. s. omfatta en skolsal för 36 barn, avklädningsrum och lärarbostad. Om det sistnämnda huset uppfördes först, kunde man, under det byggnadsarbetet pågick, mera noggrant beräkna kostnaderna och avgöra, om Hede skolhus skulle flyttas till Saltkällan, eller om ett helt nytt hus borde byggas där.

Stene skola. Det gällde nu att bestämma platsen för den nya skolan i »Fosskroken». Den borde ligga så centralt som möjligt och nära landsvägen. Flera platser föreslogos, bl. a. »Stene i August Petterssons kohage», »Olof Perssons i Pilegård beteshage» och »det åt Stene utstickande hörnet af Torreby skog». Den förstnämnda platsen ansågs lämpligast, och August Petersson upplät mark och väg för en summa av 300 kr. Numera anse vi skolans läge mindre valt, och det har säkerligen varit mycket besvärligt för barnen att särskilt vintertid sträva sig fram till skolan. Man har också vid flera tillfällen diskuterat möjligheten att flytta eller helt indraga skolan.

Men det relativt stora barnantalet i denna del av socknen har hittills nödvändiggjort skolans upprätthållande. Den var färdig att tagas i bruk fr. o. m. år 1884 med Anna Bohlin som lärarinna. Hon hade förut vikarierat i Foss kyrkskola.

Saltkällans skola. Då den förut nämnda tomten på Carlstorps ägor ansågs ligga alltför ocentralt för den beslutade skolan för Saltkällans barn, lovade herr Ullman att i stället upplåta en lämplig plats på Breviks ägor vid foten av det s. k. Oxberget. Man beslöt år 1884 att påbörja skolhusbygget där. Nytt timmer skulle användas, och kostnaderna skulle enligt anbud uppgå till 5230 kr. Skolan togs i bruk v. t. 1886 med Josefina Boström från Istrums församling i Skaraborgs län som dess förste lärare.

Hede skola ombygges. Man beslöt nu att nedriva Hede skolhus och uppföra ett nytt på samma plats med dugligt virke från det gamla huset samt nytt virke, allt för en kostnad av 1000 kr. Detta beslut överklagades ända upp i kammarkollegium men stod sig, och ombyggnaden utfördes.

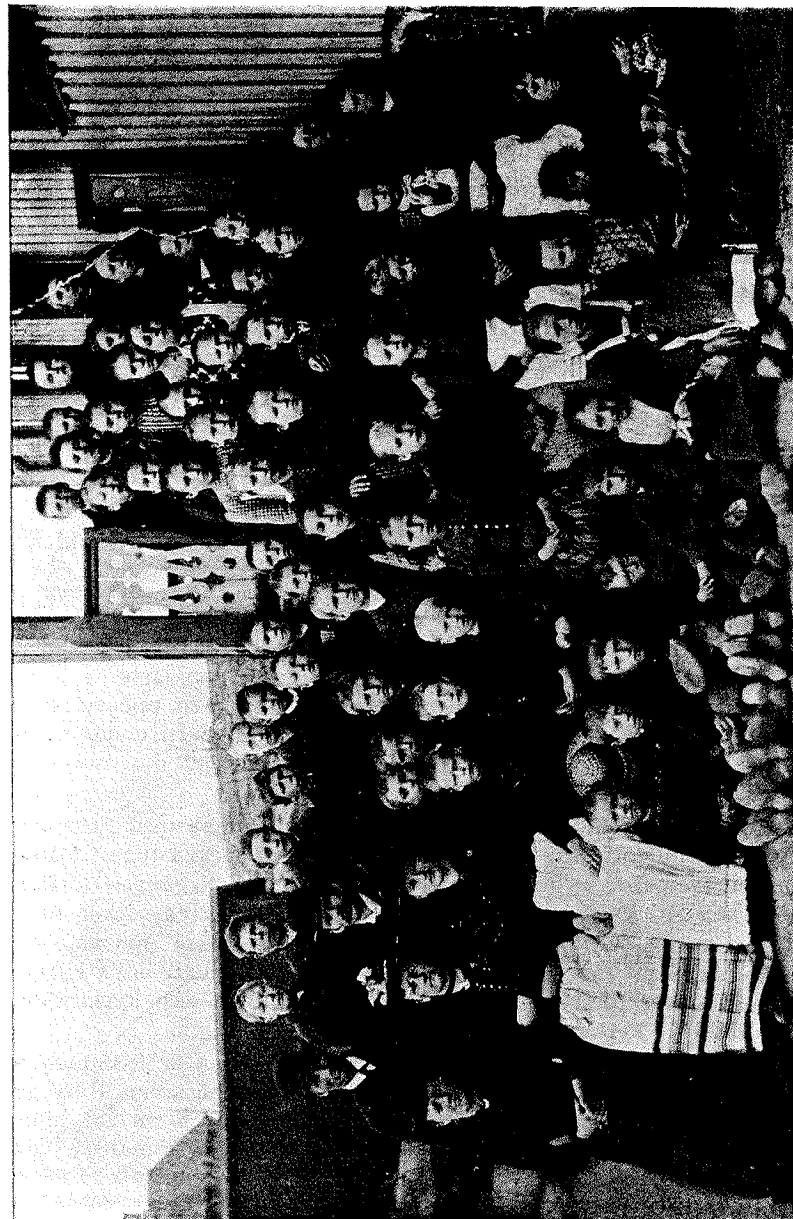
Då Hede skola v. t. 1886 var färdig, upphörde den mindre folkskolan där, och Hede småskolerote fick lokal i det ombyggda skolhuset, vilket till en början ej kom att utnyttjas mer än några månader om året.

Lästiden i folkskolan. Barnantalet var tidvis mycket stort i folkskolorna, sedan dessa blevo fasta. Barnen kunde därför inte få daglig undervisning. På 1860-talet gingo gossar och flickor varannan dag i skolan. Under 1870-talet var det t. o. m. nödvändigt att tidvis indela barnen i tre klasser, som besökte skolan var tredje dag.

Fr. o. m. år 1875 var lästiden för de fattigaste barnen 60 dagar årligen. I vissa fall kunde den nedsättas till endast 50 dagar. Dessa barn togo i regel valtjänst under somrarna, och deras skolgång bestämdes av skolrådets ordförande.

År 1878 beslutades om s. k. sommar- och vinterskola. De äldre barnen skulle besöka skolan under vintermånaderna varje dag och de yngre under den mildare årstiden. Överåriga barn skulle som förut komma till skolan en dag i veckan, tills de kunde avlägga avgångsexamen.

Eldning och rengöring av skolsalarna uppdrogs fr. o. m. år 1878 åt lärarna mot särskild ersättning. Barnen skulle ha skyldighet att hjälpa till därmed. De indelades i städgrupper, som i tur och ordning städade efter lektionernas slut på dagen. Före skolarbetets början på morgonen skulle de också ha eldat. Barn med långa vägar befriades dock från detta arbete. Under vintern, då pojkarna hade fullt

Lärare och elever utanför Nedre Lycke skola år 1893.
På bilden märkas småskollärare J. E. Johansson och folkskollärare O. N. Wingård.

upp att göra med vedhuggning, var det mest flickorna, som fingo sköta städningen. I allmänhet tyckte barnen, att det var roligt att få hjälpa till med dessa sysslor.

År 1884 hade kyrkoherden, sedermera prosten, C. O. Möller tillträtt sin befattning i Foss. Under hans ordförandeskap beslutades samma år om en del viktiga förändringar inom skolväsendet i socknen. Lästiden för både folk- och småskolorna bestämdes fr. o. m. år 1885 till åtta månader. Fortfarande skulle det vara s. k. sommar- och vinterskola. Vidare inrättades två *fortsättningsskolor*, den ena i Nedre Lycke och den andra i Foss skola, fr. o. m. år 1886. Dessa skolor voro frivilliga och höllös vintertid mellan folkskolans höst- och vårtermin.

Förändringar rörande småskolorna. Den första fasta småskolan i socknen inrättades fr. o. m. år 1885 i »Rö'e Lycke». Rotarna i samtliga flyttande småskolor sammanslogos samtidigt till två i varje skolområde, varigenom lästiden för barnen ökades. År 1889 infördes på försök fast småskola i Saltkällan. Försöket utföll emellertid inte lyckligt, utan året därpå återgick man till flyttande skola mellan Saltkällans och Hede rotar. Den förra roten läste hos herr Ullman på Saltkällans gård, och den senare fick lokal i det ombyggda Hede skolhus. Fr. o. m. år 1904 inrättades emellertid två fasta småskolor i detta skolområde. Lokal i Hede skola fanns ju redan, men för att skaffa lämplig lokal i Saltkällan måste man tillbygga Breviks skola. Den nya skolsalen togs i bruk h. t. 1905. I Saltkällan läste de båda småskoleklasserna på skilda tider. Första årets barn undervisades under tiden 1/5—14/7 och 15/8—1/10 och andra årets barn under tiden 1/3—1/5 och 1/10—1/12. I Hede och Munkedal var det däremot varannandagsläsning.

Redan år 1854 hade på en gemensam sockenstämma med Foss och Håby församlingar diskuterats uppförandet av en sockenstuga. Håbyborna voro emellertid emot detta, varför frågan den gången förföll. Inte förrän år 1895 beslöt Foss församling att bygga en sockenstuga vid Foss kyrka. Utom en större sal skulle den också inrymma en småskolesal samt lärarinnebofastad. Den 22 oktober 1901 hölls kyrkostämma där för första gången. Förut hade socken- och kyrkostämorna hållits i kyrkan eller i kyrkskolan.

Småskolan i tredje skolområdet ambulerade sedan år 1885 mellan Foss och Hoga rotar. En tid hölls i Foss rote småskolan i ett av folkskollärare Telnings bostadsrum i kyrkskolan, och en tid hölls skolan i den s. k. Hult-stugan. I Hoga rote uppläto hemmansägarna lokaler. Höstterminen år 1901 var det emellertid omöjligt att få lokal där. Undervisningen förlades då på försök till den nya småskolesalen i sockenstugan. Fr. o. m. år 1902 blev småskolan där definitivt fast.

De båda klasserna undervisades på skilda tider liksom senare i Saltkällan.

Småskolan i fjärde skolområdet hade sedan år 1885 ambulerat mellan Ödsby och Torpets rotar. Varje år var det svårigheter med lokalerna, och det är i åtskilliga gårdar, som denna skola under årens lopp hållits. Men då Torreby enskilda skola år 1901 inrättades, kom endast ett barn att tillhöra Torpets rote. Då gjordes småskolan i Ödsby rote fast fr. o. m. år 1901. Barnen i de båda klasserna läste varannan dag. I december år 1905 beslöt man uppföra en ny byggnad för småskolan i Stene på samma tomt som folkskolan. Huset skulle vara färdigt den 1 mars 1907.

I Foss »fjälltrakter» ambulerade småskolan sedan år 1885 mellan Skaveröds och Jermunneröds rotar.

Nya lärare.

Johan Edvard Johansson, som var anställd som lärare vid Hede mindre folkskola, var född år 1847 i Herrestads församling. Efter avlagd småskolläraryxamen kom han till Skredsviks folkskolor, där han även tjänstgjort före examen. Efter åtta års tjänstgöring i

Småskollärare J. E. Johansson.

Skredsvik och en termins vikariat i Håby kom han v. t. 1880 till Hede. I lön hade han 500 kr. om året samt 50 kr. som ersättning för vedbrand. Dessutom erhöll han fri bostad i Hede skolhus. År 1886 flyttade han som småskollärare till den fasta småskolan i Munkedal.

Den årliga lönen sänktes då till 300 kr. Han höll först skola i ett Munkedals Aktiebolag tillhörigt hus, »Rö'e Lycke», strax intill Nedre Lycke skola. Byggnaden finns fortfarande kvar men är numera bostadshus. Sedan fick han några år undervisa i ett vindsrum i Lycke skola och något år i Handelsföreningens hus i Önnebacka, tills han år 1904 fick flytta sin småskola till Hede, där han hela tiden haft sin bostad. Han gjorde sig allmänt omtyckt av barn och föräldrar. Han var en verklig barnvän. Han såg till att de små hade ordentligt på fötterna och att de fått på sig sina kläder ordentligt, innan de vandrade hem från skolan, då denna var slut för dagen.

J. E. Johanssons lön höjdes vid flera tillfällen. Ofta tjänstgjorde han i församlingens folkskolor. Då han vikarierade i Stene skola, måste han ta matvaror med sig för en hel vecka och själv läga sin mat där. Då han behövde uträta ärenden i Uddevalla, tillät hans kassa honom sällan att hyra skjuts, utan åtskilliga gånger vandrade han med tunga bördor fram och tillbaka till staden.

År 1912 avgick han med pension från sin tjänst och avled år 1934 i en ålder av 87 år. En av hans söner, Oskar Hedén, var v. t. 1904—v. t. 1906 lärare i Stene och tjänstgör nu i Uddevalla. En annan son är kassör Gustaf Hedén vid Munkedals Aktiebolag.

Då folkskollärare Österberg misskötte sin skola, tilldelades han flera varningar och måste till slut år 1882 avgå från sin tjänst. Han kom sedan till en Hallandssocken, där han lär ha skött sig bättre och trivts utmärkt. Som vikarie efter Österberg tjänstgjorde lärarinnan Anna Bohlin, till dess folkskollärare Johan Peter Telning tillträdde lärarplatsen vid Foss kyrkskola år 1884. Telning var en verklig hedersman och mycket omtyckt av sina elever. Sedan han år 1893 flyttat till Kristinehamn, brevväxlade han med flera av sina lärjungar ända till sin död för några år sedan.

Sedan Johannes Wilén fått avsked från sin tjänst, valdes läraren i Håby, Albin Joakim Thorén, till lärare vid Nedre Lycke skola. Han kom emellertid inte att tillträda sin plats förrän år 1885. Under hela år 1884 vikarierade i stället Wilén på sin gamla tjänst. Thoréns lön var fr. o. m. år 1884 700 kr., husrum, kofoder och vedbrand för åtta månaders lästid. De andra lärarna hade i kontant lön endast 600 kr. om året men i övrigt samma förmåner som Thorén.

År 1889 avled Thorén och efterträddes av Olof Natanael Wingård. Denne var en mycket duktig och rättvis lärare. Liksom de flesta lärare på den tiden var han ganska sträng, och han kunde använda rottingen, om så behövdes. De halv vuxna pojarna, som gingo i fortsättningsskolan voro inte så lätta att få bukt med. Tyvärr fick Wingård inte tjänstgöra så många år. Han avled nämligen redan i början av år 1895, sedan han varit sjukledig en termin.

Lärartjänsten i Lycke sköttes sedan av vikarier, bl. a. av J. E.

Johansson, under flera terminer, eftersom inga sökande anmälde sig till den ordinarie tjänsten. Då platsen utannonserats fem gånger utan resultat, förklarade sig Munkedals Aktiebolag villigt att under tre år bidra med ett årligt lönetillägg av 150 kr. Då anmälde sig tre lärare som sökande, varav de två voro resp. 65 och 59 år gamla och den tredje saknade behöriga tjänstgöringsbetyg. Tjänsten utannonserades därför för sjunde gången, och då sökte vikarien på platsen, Maria Mathilda Skog från Göteborg. Hon valdes också och tjänstgjorde som ordinarie fr. o. m. h. t. 1897 t. o. m. h. t. 1901. J. E. Johansson skötte sedan lärartjänsten v. t. 1902, under det försök

Per Johan Johansson.

gjordes att få en ny ordinarie lärare. Första gången tjänsten annonserades, sökte folkskollärare Rickard Lindqvist i Håby, men denne blev av någon anledning förklarad obehörig. Hans son, Viktor Lindqvist, var först vikarie i Lycke under h. t. 1902 och blev sedan ordinarie där fr. o. m. v. t. 1903. Han flyttade sedan till Önnebacka skola.

Även i de andra folkskolorna hade skett lärarbyten. Johan Peter Telning i Foss kyrkskola efterträddes år 1893 av läraren i Svarteborg Per Johan Johansson. Denne var sträng och fordrande men mycket duktig som lärare. Han avled år 1906. Hans dotter, Sigrid Johansson, var under många år småskollärarinna i lokalen i sockenstugan, och hans dotterdotter, Kerstin Lundgren, är lärarinna där sedan h. t. 1926.

Anna Bohlin i Stene var en vek natur. Hon flyttade därifrån år 1893 och efterträddes av Carl Anders August Isacksson h. t. 1894—h. t. 1896. Alma Heine blev ordinarie där år 1898 men avled redan i januari år 1900. Under vissa terminer fanns ingen ordinarie lärare

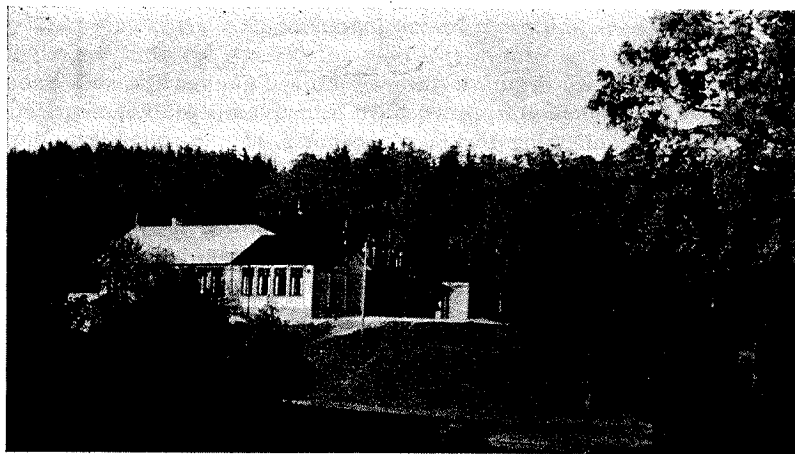
anställd, utan skolan sköttes av vikarier, bl. a. av den outtröttlige J. E. Johansson. Under den stora lärarbristen vid sekelskiftet var det omöjligt att få någon sökande till platsen. Man funderade då t. o. m. på att helt indraga skolan en tid och hänvisa barnen till Foss skola. Slutligen blev dock Ragnhild Maria Nilsson ordinarie i Stene v. t. 1902—h. t. 1903 och Oskar Fredrik Hedén v. t. 1904—v. t. 1906.

Josefina Boström avgick år 1898 från sin befattning vid Saltkällans skola, där hon varit mycket omtyckt. Hennes efterträdare var Bror Hilmer Palmgren åren 1898—1919.

Övriga lärare, som minst en termin sedan tjänstgjort och fortfarande tjänstgöra vid Foss församlings folk- och småskolor finnas upptagna i den lärareförteckning, som återfinnes å sid. 53.

Fabriksskolan.

På bolagsstämma med Munkedals Aktiebolag år 1896 diskuterades för första gången inrättandet av en »bolagets enskilda folkskola». Man ansåg, att i kommunens skolor tillräcklig skolgång ej kunde beredas de vid Munkedals fabriker anställda arbetarnas barn. Folk-skolinspektör Leidesdorff, som även var aktieägare i bolaget, meddelade, att Foss församling ej kunde åläggas inrätta flera skolor. Han talade därför varmt för denna skola och ansåg, att bolaget vid sitt 25-årsjubileum år 1896 ej kunde fira detta vackrare än att låta bygga ett skolhus. På sin sida hade han vunnit dåvarande direktören i bolaget, Albert Carlander, som var en ideellt inriktad man. Ett för-

Fabriksskolan.

slagsanslag på 9000 kr. beviljades också. Detta belopp visade sig emellertid vara för lågt, varför anslaget år 1898 höjdes till det dubbla. Folkskolinspektör Leidesdorff hade låtit uppgöra ritningar till skolan, som stod färdig att tagas i bruk år 1900.

Bolaget hade bestämt de blivande folkskolläraernas löner till 665:— kr. om året samt bostad och bränsle. Det var, som förut nämnts i annat sammanhang, stor lärarbrist vid sekelskiftet. Då därför svårigheter att anskaffa lärare kunde uppstå, fick bolagsstyrelsen rättighet att höja lönerna något, om så vore nödvändigt. Så blev det också. De första folkskollärarynnorna fingo i kontant lön 800 kr. om året för åtta månaders tjänstgöring. De saknade dock pensionsrätt. Småskollärarynnan Berta Gunnarsson-Moldén hade 400 kr. i årlig lön.

Skolans första terminsavslutning ägde rum den 29 maj 1900. Vid denna var dess inspektor, rektor Hörberg vid läroverket i Uddevalla, närvarande. Han besökte i regel skolan en gång i månaden, uppgjorde förslag vid lärarnas tillsättning och utfärdade tjänstgöringsbetyg.

Prosten Möller hade av bolaget erbjudits att bli inspektor, men han ville inte komma ifråga. Han ogillade nämligen skolan och ansåg den »ingalunda framkallad af något verkligt behof, utan af ett omätligt begär efter skolor».

År 1902 undervisades i fabriksskolan 70 barn på folkskolestadiet och 30 barn i småskolan. Där förekom också både goss- och flickslöjd. Skolan var heltidsläsande i motsats till Foss församlings övriga skolor. I Nedre Lycke skola var barnantalet samma år 116, och i de båda småskolorna undervisades 82 barn. Det är uppenbart, att undervisningen i fabriksskolan kunde lämna bättre resultat än i de andra skolorna. Kritik emot skolan saknades dock inte. Prosten Möller upphörde inte att klandra denna »högfärdsskola». Vid ett tillfälle sade han om heltidsläsningen: »Denna långa skoltid gör barnen lata och försoffade, drager dem ifrån arbetet i hemmen, hvilka skolan icke kan ersätta, och lemnar dem tillika mer än tillräcklig tid till föröfvandet af okynne. 4 månaders årlig undervisningstid för hvarje barn är vida att föredraga och gifver, rätt använd, bättre resultat än fabriksskolans dubbelt längre». Han hyste den uppfattningen, att det antal barn, omkring 160, som före fabriksskolans tillkomst undervisades i Lycke, icke var för stort för en duglig lärare.

År 1907 beslutade emellertid Munkedals Aktiebolag att upphöra med sin enskilda folk- och småskola. Bolaget erbjöd sig i stället att åt kommunen kostnadsfritt upplåta fabriksskolan. Orsaken var, att man ville komma i åtnjutande av statsbidrag till lärarnas löner, vilket ej utgick till enskilda skolor. Vid en kyrkostämma i oktober år 1907 under kyrkoherde Cajanders ordförandeskap beslöt kommunen

att fr. o. m. år 1908 mottaga erbjudandet. Lärarna i fabrikksskolan blevo senare valda till ordinarie lärare i församlingen.

Fabriksskolan är fortfarande Munkedals Aktiebolags egendom, men skoldistriktet disponerar den tills vidare mot att det utför nödvändiga reparationer. Den årliga hyra av 5 kr., som skoldistriktet betalar till bolaget, är en pro forma-sak.

Folkskolan i Foss under 1900-talet.

Nya skolor. Då skolvägen för barnen från trakten av Jermunneröd och Skaveröd ned till Nedre Lycke skola var lång och särskilt vintertid besvärlig, beslöt kyrkostämman på sommaren år 1906 att uppföra ett skolhus i Jermunneröd, där tomt inköptes för en summa av 200 kr. Andra platser för skolan hade också föreslagits, men den i Jermunneröd ansågs ligga bäst till. Skolan var färdig att tagas i bruk v. t. 1908. Fröken Alexandra Carlsson från Skälleröd, som sedan h. t. 1897 tjänstgjort i den ambuleringsskolan i »fjällbygden», blev lärarinna i den nu inrättade mindre folkskolan i Jermunneröd. Denna befattning innehade hon, tills hon blev pensionerad år 1934. Då förändrades skolan till folkskola enligt B: 3-formen, och folkskollärarinna anställdes.

Eftersom barnantalet i Lycke folk- och småskola var alltför stort, beslöt man år 1906 att anställa ytterligare en folkskollärare och en småskollärarinna i Munkedal. Så tillkom den tredje fasta småskolan där fr. o. m. v. t. 1907, och skolan hölls först i ett av lärarens bostadsrum i Lycke skola. För folkskolan måste emellertid en ny byggnad uppföras. Munkedals Aktiebolag upplät kostnadsfritt tomt för Önnebacka skola, som kom att innehålla två skolsalar samt bostäder åt två lärare. Lärosalarna togs i bruk v. t. 1908.

Torreby enskilda skola. År 1901 inrättade grosshandlare N. G. Sörenson på Torreby en enskild skola på Vässby för sina underhavandes barn. Särskilt intresserad av skolan var hans hustru, född friherrinna af Ugglas. Lärarinnan hette Laura Sandström, som tjänstgjorde hela den tid skolan upprätthölls, d. v. s. t. o. m. år 1923. Skolan var mycket välskött, och där funnos s. k. ensambänkar för barnen, vilket var ovanligt på den tiden.

Heltidsläsning införes i Munkedal. I samband med överlåtelsen på församlingen av fabrikksskolan föreslogs införandet av heltidsläsning för samtliga skolor i Munkedal. Skolrådet ställde sig emellertid avvisande till förslaget. Kyrkoherde Cajander utlyste ett föräldramöte i Lycke skola, där frågan skulle diskuteras. Skolrådet lät utdela

några få skrivna lappar för att kalla folk till mötet. Direktör Carlander lät emellertid trycka liknande lappar, vilka sedan spreds överallt i socknen. Följden blev den, att skolsalen var fylld med folk, då kyrkoherden öppnade mötet, vid vilket även folkskolinspektör Torbjörnson och direktör Carlander voro närvarande. Diskussionen fördes under något tryckt stämning, och det blev inte den opinion mot heltidsläsningen, som skolrådet väntat.

Frågan behandlades sedan vid kyrkostämman den 11 november 1907. Direktör Carlander föreslog genast införandet av heltidsläsning i skolorna i Munkedal, varefter en livlig diskussion följde. Vid voteeringen avgavos 10480 röster för direktör Carlanders förslag och 8471 röster mot detsamma. De många rösterna förklaras av att i början av 1900-talet den s. k. 5000-gradiga skalan ännu användes på landsbygden. Lästiden bestämdes till åtta månader eller 34½ veckor.

Beslutet om den längre lästiden överklagades i domkapitlet, och skolrådet instämde i besvären. Beslutet stod sig dock, och sedan v. t. 1908 äro alla Munkedals skolor heltidsläsande.

Lycke småskola. Efter framställning från föräldrar i Skaveröd och trakten där omkring, beslöt skolrådet år 1910 föreslå kyrkostämman, att Nedre Lycke småskola skulle flyttas till Stallmyr. Förslaget avslogs emellertid, och senare framställningar från föräldrarna i denna fråga avstyrktes alla gånger av skolrådet på grund av det ringa barnantalet i dessa trakter.

I stället beslöt man år 1914 att i Nedre Lycke uppföra en ny byggnad för småskolan, som även skulle inrymma bostad för lärarinnan. I källarvåningen skulle bl. a. lämplig lokal inredas för slöjd-undervisningen. Samtidigt skulle Lycke folkskola grundligt repareras. Särskilt lärarbostaden var där i dåligt skick, sedan den använts både som lokal för småskolan och för undervisning i träslöjd. Vid höstterminens början år 1915 kunde både småskolan och lärarbostaden tagas i bruk. De fyra fasta småskolorna i Munkedal voro nu belägna i Lycke, Önnebacka och Hede samt i fabrikksskolan.

Ny småskola i Foss. Även i Foss var barnantalet så stort, att en ny fast småskola måste inrättas. Det var år 1911. Under ett år hyrdes lokal på Kamstorp, och under tiden v. t. 1912—v. t. 1929 hölls skolan i kyrkvaktare G. Alfredssons hus vid Foss kyrka.

Förändringar beträffande skolformerna. Fr. o. m. år 1913 beslöt man införa Litt. a i småskolorna i Önnebacka och fabrikksskolan, d. v. s. lärarinnan hade endast en klass att undervisa. Litt. b, då två klasser undervisades samtidigt, skulle fortfarande bibehållas i Lycke och Hede småskolor.

I folkskolorna upphörde man under de närmast följande åren med de s. k. sommar- och vinterskolorna, och varannandagsläsning infördes i alla skolor utom dem i Munkedal, där man fortfarande skulle läsa enligt Litt. A-formen. I Jermunneröds mindre folkskola var det dock periodläsning t. o. m. v. t. 1930. Den förändrades till B: 3-skola h. t. 1934.

År 1920 beslöt man införa heltidsläsning i Saltkällans skola, varvid alla fyra klasserna skulle undervisas samtidigt (skolform B:2). Litt. b infördes samtidigt i därvarande småskola.

Dessutom beslöts, att alla småskolorna i Munkedal skulle läsa enligt Litt. a. Övriga småskolor voro fortfarande organiserade enligt Litt. c, d. v. s. barnen gingo i skolan varannan dag under tre år.

Heltidsläsning enl. Litt. B:2 infördes fr. o. m. h. t. 1939 även i Stene folkskola, från vilken tid alla folkskolor i Foss skoldistrikt äro heltidsläsande.

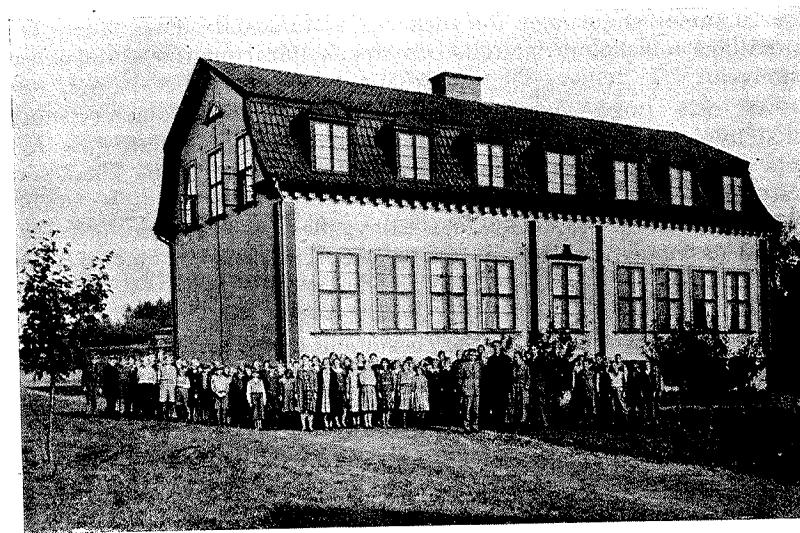
Foss nya skola. Redan år 1908 väckte kyrkoherde Cajander förslag om byggandet av ett nytt skolhus i närheten av kyrkan, emedan barnantalet i kyrkskolan var alltför stort. Det gamla skolhuset kunde sedan begagnas till en ny småskola och till bostad åt småskollärarynnan. En kommitté tillsattes att utreda frågan, som år 1910 behandlades av kyrkostämman. Förslaget avlogs emellertid, varvid kyrkoherden reserverade sig.

Sedan folkskolinspektör Torbjörnsson år 1916 begärt, att folkskolan i Foss skulle förvandlas från halvtidsläsande till heltidsläsande, togs frågan ånyo upp. Det blev till en början trots folkskolinspektörens påstötningar föga resultat av kommitténs arbete. Den kompletterades åtta år senare. Den 11 april 1926 deltog inspektören själv vid frågans behandling i kyrkostämman. Fortfarande var man dock inte beredd att fatta beslut. Till kyrkostämman den 24 okt. 1926 inlämnade 96 familjeförsörjare en protest mot förändring av skolformen. De ville bibehålla halvtidsläsningen i kyrkskolan.

I februari år 1927 beslöt till slut kyrkostämman att bygga en ny skola i närheten av den s. k. Klockekullen på Lilla Foss mark. Skolan skulle bli heltidsläsande enligt Litt. B: 1-formen, där två klasser undervisas samtidigt, varför en ny lärartjänst måste inrättas. Samtidigt beslöt man utföra en omfattande reparation av kyrkskolan och där inrätta en halvtidsläsande skola för sådana barn, vars föräldrar inte ansågo dem behöva den längre lästiden. Även här måste en ny lärare anställas. Foss nya skola invigdes den 15 augusti 1929, och den hade då kostat omkring 60,000 kr. Då var även ombyggnaden av kyrkskolan färdig. Den nya skolan innehöll två salar för folkskolan, gymnastiksal samt en sal för den småskoleavdelning, som förut läst

i kyrkvaktare Alfredssons hus. I källarvåningen fanns utrymme för undervisning i gosslöjd och skolkök.

Det ökade barnantalet i stationssamhället nödvändiggjorde dock snart införandet av Litt. A-formen vid Foss nya skola. Detta skedde fr. o. m. h. t. 1935. För att få skolsalar till de två nya folkskoleklasserna måste man använda gymnastiksalen till lärosal. Småskoleavdelningen, som läst i nya skolan, måste flytta till kyrkskolan, där

Foss nya skola h. t. 1935.

C: 1-skolan samtidigt upphörde. Läraren där förflyttades till Foss nya skola, där dessutom ännu en lärare måste anställas. Samtidigt förvandlades de båda småskolorna vid kyrkan till småskolor enligt Litt. c-a.

Olénska donationen. År 1904 donerade skogsförvaltaren Leander Olén från Hensbacka 1000 kr. till skolan. Halva årsräntan skulle användas till premier åt skolbarn, »som visa flit och god fattningsförmåga samt äro välartade och göra sig förtjänta af uppmuntran». Premierna borde inte understiga 5 kr. Ur denna fond mottaga fortfarande de duktigaste eleverna i avgångsklasserna vid examen premier.

Slöjdundervisningen. Då de s. k. syskolorna år 1901 upphörde, var det endast i fabrikksskolan, som någon undervisning i manlig och kvinnlig slöjd förekom. Lärarinnorna skötte där flickslöjden. I

gosslöjd undervisade ett par år fru Johanna Ebbinghaus och sedan snickaren Fridolf Lindeblad. Sedan församlingen övertagit fabrikskolan, upphörde emellertid all slöjdundervisning där. År 1912 inrättades emellertid en slöjdskola för gossar i bostadslägenheten i Lycke skolhus. Undervisningen meddelades av folkskollärarna i två avdelningar med vardera fyra lektioner i veckan. Slöjdmaterial skänktes av Munkedals Aktiebolag. Sedan särskild slöjdsal inretts i Lycke småskola, har gosslöjden sedan h. t. 1915 förlagts dit. Sedan år 1920 finnas slöjdskolor för flickorna i Munkedals, Foss, Stene och Saltkällans folkskolor, där folk- och småskollärarinnorna sköta undervisningen.

År 1924 fingo även gossarna i kyrkskolan slöjdundervisning. Lokal hyrde man hos byggmästare Axel Sohlberg. Sedan Foss nya skola blivit byggd, sker denna undervisning i den särskilda lokal, som inretts där.

Då Saltkällans skola år 1931 tillbyggdes, inreddes där också en slöjdsal på vinden, och sedan dess ha även gossarna där undervisning i manlig slöjd.

Fortsättningsskolan. År 1907 beslutade kyrkostämman inrätta en fortsättningsskola i Saltkällan och en i Stene. Förut hade sådan endast förekommit i kyrkskolan och i Lycke skola. Längre var fortsättningsskolan frivillig, men allt starkare framfördes under 1920-talet kravet på att göra den obligatorisk. Efter långa kommittéutredningar och flera förslag beslöt kyrkostämman år 1926 om obligatorisk fortsättningsskola. Den skulle tills vidare vara allmän för både gossar och flickor och omfatta två årskurser om vardera 180 timmar. I Munkedal blev den t. v. aftonskola, men efter några år förlades den där liksom i distriktets övriga skolor till tiden mellan folkskolans höst- och vårtermin. Genom att konfirmationsundervisningen då inställdes, kommo denna och undervisningen i fortsättningsskolan ej att hindra varandra.

Fr. o. m. november år 1929 få flickorna i fortsättningsskolans andra årskurs undervisning i husligt arbete. Under de första åren var denna undervisning endast obligatorisk för flickorna från Munkedals och Foss fortsättningsskolor. Flickorna från övriga av församlingens fortsättningsskolor ägde emellertid företräde att få deltaga i de frivilliga skolkökskurser, som även anordnades. Sedan år 1931 är skolköksundervisningen obligatorisk för samtliga flickor i Foss och Håby skoldistrikt, som gemensamt anställt skolkökslärarinna. I Foss sker denna undervisning i Foss nya skola.

Folkskoleärendena till den borgerliga kommunen. Från och med år 1932 ha folkskoleärendena i de flesta landskommuner

överflyttats från den kyrkliga till den borgerliga kommunen. I Foss är det sedan denna tid kommunalfullmäktige, som besluta i folkskolans ekonomiska angelägenheter. Folkskolestyrelsen är verkställande myndighet för folkskolan och fortsättningsskolestyrelsen för fortsättningsskolan. Folkskolestyrelsen tillsätter också ordinarie lärare. Ordförande i dessa båda styrelser är sedan år 1932 riksdagsman Gustaf Karlsson.

Strid om längre årlig lästid. År 1937 gjorde lärarkåren framställning till folkskolestyrelsen om förlängning av den årliga lästiden från dåvarande 34½ veckor till 36½ eller 39 veckor. Då folkskolestyrelsen emellertid inte ville fatta beslut i frågan, förrän målsmännens mening inhämtats, utlystes tvenne föräldramöten, ett i Folkets hus och ett i kommunalrummet. Båda voro talrikt besökta. På båda ställena möttes lärarkårens framställning av kompakt motstånd från föräldrarnas sida. I Folkets hus var diskussionen stundtals ganska hetsig. Den riktade sig delvis mot lärarkåren och mot riksdagsman Gustaf Karlsson, som varmt talade för lärarkårens förslag. Båda föräldramötena avstyrkte den längre lästiden, men folkskolestyrelsens majoritet föreslog dock kommunalfullmäktige att införa 36½ veckors lästid. Då frågan behandlades i kommunalfullmäktige, var utgången emellertid på förhand given. Med 12 röster mot 6 beslöt man bibehålla den kortare lästiden.

År 1940 togs frågan ånyo upp, och utan debatt beslutade kommunalfullmäktige att införa 36½ veckors årlig lästid vid kommunens samtliga folk- och småskolor fr. o. m. h. t. 1940.

Läroböcker.

Det var inte så gott om läroböcker, då den lagstadgade folkskolan började sin verksamhet. De som funnos voro i regel av litet format, ty dels voro kurserna, som skulle inläras, inte så dryga som nu, och dels hade barnen inte råd att köpa några dyrare böcker. Samma bok kunde användas av en hel syskonskara, ty tätta ombyten av läroböcker förekommo ej på den tiden. Därför blevo böckerna alldeles utnötta och förstördes så småningom.

I Foss kunde man i många fall inte förmå föräldrarna att anskaffa annat än kristendomsböcker till barnen. Skolstyrelsen lät därför redan år 1880 inköpa och till skolbarnen till självkostnadspris tillhandahålla vissa läroböcker, som inköptes hos »Bokhandlaren Hallman i Uddevalla».

Katekes och biblisk historia var ju det viktigaste ämnet. Lindbloms katekes var den som användes mest i landet i mitten av 1800-

talet, och säkerligen har detta varit fallet även i Foss. Den var även efter vår tids förhållanden en omfattande bok med sina 336 sidor och innehöll 371 stycken med förklaringar. Den slutade med de välkända orden: »När hvar och en sin syssla sköter, Så går allt väl, ehwad oss möter.»

Under årens lopp ha många katekeser sett dagen, vilka blivit allt enklare och mindre till omfånget. Bland dem som användes i Foss, märkes en av biskop Billing. Numera äro de fem huvudstyckena ur Martin Luthers lilla katekes inrymda i den fastställda kristendomsboken.

I biblisk historia ha åtskilliga läroböcker använts i Foss. Den första var Biblisk Historia, utur den Heliga Skrift utdragen, af W. Lundgren. Boken hade belönats med pris av Sällskapet för växelundervisningens befrämjande. I bokens företal skriver författaren om svårigheten »att skrifwa en lärobok nog widlyftig för den första underwisningen». Boken omfattade 160 sidor berättelser ur gamla testamentet och 80 sidor ur nya testamentet, och innehöll många berättelser, som aldrig förekomma i nyare bibliska historier.

Efter Lundgrens lärobok användes en biblisk historia utgiven av J. F. Åkerblom, som var prost och kyrkoherde i Skultuna. Boken var tryckt med olika slags stilar, för att barnen skulle få övning i renläsning. Nedtill på varje sida funnos frågor i anslutning till de bibliska berättelserna. Frågorna skulle barnen själva försöka besvara vid läxläsningen. I slutet av 1800-talet användes Bäckmans bibliska historia och i början av 1900-talet en av Norlén-Lundgren. Under många år användes sedan Bibliska berättelser och texter av Hedberg-Holm-Lindskog. För ett par år sedan fastställdes Folkskolans kristendomsbok av Ahlberg-Liedgren-Pihl som lärobok i kristendom.

Vid läsundervisningen användes först tabeller med tydligt tryckta bokstäver, stavelser, ord och meningar. Det gällde att enligt den s. k. bokstaveringsmetoden stava och lägga ihop. Barnen stavade t. ex. be, a säger ba, kå, a säger ka, baka. Så småningom infördes emellertid nyare metoder, och åtskilliga ABC-böcker och läseböcker för både småskolan och folkskolan utgavos. Några av dem som använts i Foss förtjäna att omnämnas.

B. C. Rodhes Läsebok för barn i hemmet och småskolan utkom första gången år 1867 och fick snart stor spridning liksom den något senare utgivna Småskolans ABC-bok av Fredrik Sandberg. Den förra var uppställd efter den s. k. ljudmetoden och den senare var »lämpad efter så väl stafnings- som ljud- och skrifläsemetoden». Sörgården och I Önnemo av A. M. Roos ha nu ersatts av modernare läseböcker för småskolan.

Den äldsta i Foss använda läseboken utgavs av Sällskapet för Wexelundervisningens befrämjande. Boken bestod av två kurser. Den

första innehöll tabeller för läsundervisningen samt religiösa berättelser. I andra kursen funnos geografiska och historiska uppsatser, en kort räknelära och en hälsolära. En mängd ordspråk förekommo också.

Nya testamentet användes under vår folkskolas barndom som övningsbok i renläsning. Så småningom upphörde man dock därmed.

En bok, som kom att bli mycket omtyckt, var Läsebok i Naturlära för Sveriges Allmoge av N. J. Berlin. I den berättades på ett trevligt sätt historier om djuren, och den var dessutom försedd med en mängd träsnitt. Boken utkom i många upplagor och finns fortfarande tillgänglig i skolbiblioteket.

År 1868 utkom den s. k. Statens läsebok. Inom kort fanns den i alla Sveriges skolor, där den i många år kom att vara den enda läse-boken. Den utkom i åtskilliga upplagor, antingen uppdelad i årsklasser eller också i ett band. Den innehöll sedelärande berättelser, fornordiska sagor, historiska och geografiska skildringar o. s. v. Statens läsebok blev mycket omtyckt, och den finns ännu kvar i många hem. Det är ofta den enda bok, som de äldre bevarat från sin skoltid.

Förutom Folkskolans läsebok läses i Foss skolor nu också Heidenstams Svenskarna och deras hövdingar och Selma Lagerlöfs Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige.

En bland de första rättskrivningslärorna, som användes i Foss, var Zachrissons stavningslära. Skrivningarna gingo så till, att eleverna skulle rätta en felstavad text samt sätta rätt begynnelsebokstav efter skiljetecknen. Vad sägs t. ex. om följande övning (Å-ljudet), som skulle skrivas om rätt? »en Osna mötte en hongri varg. det var ett vodligt möte. de begynte sproka. av nod herr Hokan, Sade osnan — — —». Bland senare tiders rättskrivningsläror märkas en av Alfred Dahlin samt den nu använda Arbetsuppgifter och rättskrivningslära på grundval av språkets vanligaste ord av Hassler-Göransson-Sjöholm-Almén.

Zweigbergks Lärobok i Aritmetiken och Junkers räkneta-beller voro de första räknelärorna, som användes i Foss. Dessa följdes av Schmidts och Alfred Bergs räkneläror, av vilka den sistnämnda fick stor spridning och blev av stor betydelse för räkneundervisningen. I många år användes sedan Larsson-Lundahls räknelära, tills för ett par år sedan Rydén-Frank-Norgrens Folkskolans räknebok infördes i Foss skolor.

I geometri ha använts läroböcker av Siljeström, Segerstedt och Knutsson. Numera ingår geometrikursen i den fastställda räkneboken.

Historia, geografi och naturlära behandlades förr så, att barnen läste läxor ur de torra läroböckerna. Någon gång fick läraren kanske tid att berätta något för barnen, eller också läste man på läslektionerna ur t. ex. Berlins läsebok. Men man hann i regel inte med

så mycket som man tänkt. Det fanns många barn, som inte lärde stort mer i dessa ämnen, än det de inhämtade ur läseböckerna på läslektionerna.

Bland läroböckerna i Sveriges historia användes först en av Winge och en av Dahm. Den senare var emellertid ganska omfattande och lär ha innehållit många »faktiska oriktigheter och historiskt osäkra uppgifter». Man övergick därför sedan till mera vederhäftiga läroböcker i svensk historia, utgivna av Hägerman och Odhner. I många år har nu Grimbergs historia använts i Foss. Den utkom för några år sedan i en omarbetad och utökad upplaga.

Den första läroboken i geografi var av Lagerhamn, men den utbyttes snart mot Wings och Hägermans geografier, som voro de mest använda vid mitten av 1800-talet. Den danske geografen Erslev hade givit ut en utmärkt lärobok i geografi. Den hade 36 träsnitt och användes under några år i Foss, innan den ersattes först av S. Almquists Geografi för folkskolan och sedan av Fridtjov Bergs lärobok i geografi. Den sistnämnda bildade epok i geografiundervisningen med sitt starka betonande av de geografiska orsakssammanhanget. Nu använda vi i Foss Swedberg-Hagnells Geografi för folkskolan.

Berlins lärobok och förut nämnda läsebok i naturlära belönades med högsta priset i en tävlan om lämpliga läroböcker för folkskolan år 1846. Läroboken var illustrerad »med 64 träsnitt». Den var Foss folkskolors första lärobok i naturlära och användes i många år. Så kom Berg-Lindéns naturlära, som omarbetats otaliga gånger. Den lärobok, som sedan ett par år användes, är Folkskolans naturlära av Bolin-Nordlund-Wetterfors.

Foss folkskolor vid hundraårsjubiléet.

Sedan i det föregående lämnats en resumé över hur skolväsendet i Foss genom tider av växlande förståelse och motstånd har utvecklats till vad det nu är, skall här endast ges ett tvärsnitt av skolan i Foss vid hundraårsjubiléet. Det som här sägs, är nu väl känt av alla, men det kan ha intresse för kommande tider.

Detta kapitel skulle haft ett annat innehåll, om inte storkriget kommit och omkullkastat uppgjorda planer. År 1938 anslog Foss kommunalfullmäktige omkr. kr. 300,000:— för uppförande av nya byggnader vid Munkedals bruk och vid stationsområdet. Utom nödiga lärosalar, bl. a. för en sjunde årsklass, som man samtidigt beslutade införa, skulle i byggnaderna inrymmas tidsenliga gymnastiksal, specialsal för naturkunnskap m. m. Allt detta har nu måst ställas på framtiden.

Genom en rad beslut under det senaste årtiondet har Foss skoldistrikt från att ha utgjort en provkarta på nästan allt, vad som kan finnas av olika skolformer, fått sina skolor reducerade till tre typer. Munkedals brukssamhälle och stationsområdet ha skolor av A-formen, d. v. s. med en lärare för varje klass. I Saltkällan och Stene är skolan anordnad enligt andra B-formen med en lärare för hela folkskolestadiet, medan Jermunneröds skola är av tredje B-formen med en lärare för samliga klasser. Hela folkskolestadiet är alltså heltidsläsande. Genom ett nytt reglemente, som i år godtagits av folkskolestyrelsen, bli också småskolorna praktiskt taget heltidsläsande, om man bortser från första terminen, där i vissa skolor barnen skola ha lov varannan dag. Ett sjunde skolår kommer enligt beslut att införas, så snart lokalfrågan lösts. Fortsättningsskolan är av allmän typ för gossar och yrkesbetonad i anslutning till husligt arbete för flickor.

Under de senaste åren ha nya läroböcker införts, varvid man försökt få de mest tidsenliga och värdefulla, som kunna erhållas. Folkskolan vid stationen har erhållit statsbidrag för inköp av skolradio, varför detta moderna undervisningsmedel där nu användes. En god filmapparat har under jubileumsåret inköpts, och början har gjorts med film i en del skolor, och denna form av undervisning skall snart komma distriktets alla skolor till godo. Vid varje folkskola finns numera också ett rikhaltigt skolbibliotek.

För övrigt ha skolorna relativt god utrustning av undervisningsmateriel, vilken utökas för varje år. Även materiel för lek och idrott finnes, även om mycket behöves kompletteras, särskilt sedan friluftsdagar införts vid skolorna.

Fri skoltandvård är införd för distriktets alla skolbarn. Även läkareundersökning förekommer årligen, förenad med tbc-prov.

All förbrukningsmateriel är fri för barnen. För läroböckerna bidrager skoldistriktet med halva kostnaden.

Det är tydligt, att skolan nu har helt andra resurser i rent materiellt avseende än i början. Skolans inkomster under det första egentliga verksamhetsåret, år 1847, voro, enligt vad som framgår av det föregående, 557 rdr och 38 sk. b:co. Enligt 1942 års stat beräknas inkomsterna till kr. 155,668:40. Mellan dessa år ligger en kontinuerlig stegring av skolans omkostnader, som det skulle föra för långt att gå närmare in på.

Det har varit skolledningens strävan att inom en rimlig kostnadsram, uttaxeringen är för år 1942 kr. 2,25 pr skattekrona, ge skolan en standard, som tillfredsställer rimliga krav på tidsenlighet och effektivitet. Största möjliga enhetlighet har eftersträfvats. Styrelsen har sökt, att så långt det varit möjligt, ge samma förmåner och möjligheter för alla barn. Omständigheter, över vilka styrelsen ej råder,

t. ex. svagare skolformer i distriktets periferi, långa skolvägar för en del barn o. dyl. reducerar naturligtvis enhetligheten. Dessa svagheter kunna elimineras endast genom skolskjutsar och indragning av utkantskolorna, men om så skall ske, har i varje fall tiden inte ännu ansetts mogen för detta. Framtiden kanske visar nya vägar och nya medel.

Skolledningens mål är att ge det bästa möjliga åt barnen såväl ifråga om undervisning som uppfostran till goda samhällsmedborgare. För detta fordras en tillfredsställande yttre apparat, goda lokaler, god utrustning o. dyl. Detta är dock inte det viktigaste. Detta kapitel kunde avslutas med uttalande av en massa önskemål för framtiden. De finnas säkerligen i rikt mått med avseende på det yttre. Men de skola här förbigås. Till slut skall i stället uttryckas den förhoppningen, att i Foss skolor under det nya skolseklet alltid måtte finnas en skara friska och vakna ungdomar, som i skolan icke blott begärligt förskaffa sig det vett och vetande, som livet kräver, utan även där erhålla den karaktärsfostran, som är ännu nödvändigare i den värld, som väntar dem. Till denna önskan sluter sig naturligt den, att Foss skolor, allteftersom de nu verkande lärarna åldras och flyttas undan, måtte tillföras skickliga och ansvarskännande lärarekrafter, värdiga arvet som förpliktar.

Förteckning

över lärare och lärarinnor, som tjänstgjort eller fortfarande
tjänstgöra vid Foss folk- och småskolor.

Här nedan ha endast upptagits lärare och lärarinnor, som tjänstgjort minst en termin, i några fall större delen av en termin, vid Foss skolor.

v. t. = vårterminen = 1/1—30/6, h. t. = höstterminen = 1/7—31/12.

I. Fattigfriskolan.

Ambulerande mellan Sanden, Björöd, Kamstorp och den s. k. Fosskroken.

Peter Skoglund 1834—1836

Broman 1837—1839

Lesche 1840

Hans Winberg 1841—1846

II. Ambulerande folkskolor.

Första skolområdet.

Omfattande trakten öster om Örekilsälven samt Bastegiljan i Häby socken.

Carl Winberg h. t. 1847—v. t. 1857

Andra skolområdet.

Omfattande trakten väster om Örekilsälven samt Lycke och Dale i Häby socken.

Hans Winberg h. t. 1847—h. t. 1855

Sven Johan Lidell v. t. 1856—v. t. 1861

O. E. Arell h. t. 1861

Johannes Österberg v. t. 1862—v. t. 1865.

Tredje skolområdet.

Omfattande Häby socken utom de hemman, som tilldelats de två andra skolområdena.

Johan Carlsson h. t. 1847—v. t. 1849

O. Johansson h. t. 1849—v. t. 1850.

Jacob Linder h. t. 1850—h. t. 1854.

J. A. Winberg v. t. 1855

August Paulsson h. t. 1855—h. t. 1860.

Då Håby socken sedan år 1866 utgör eget skoldistrikt, ha övriga lärare i Håby inte medtagits. Paulsson undervisade fr. o. m. år 1861 i Håby fasta skola.

III. Fasta folkskolor.

Hede skola.

Carl Winberg h. t. 1857—h. t. 1865
Johannes Wilén v. t. 1866—h. t. 1879
Johan Edvard Johansson v. t. 1880—h. t. 1885

Foss kyrkskola.

Johannes Österberg h. t. 1865—h. t. 1882.
Anna Bohlin v. t. 1883—h. t. 1883
Johan Peter Telning v. t. 1884—h. t. 1892.
Per Johan Johansson v. t. 1893—v. t. 1906
Maria Nordström h. t. 1906
Karl Vilhelm Nordström v. t. 1907
Elin Thorén h. t. 1907—h. t. 1908
Sven Börjesson v. t. 1909—h. t. 1917
Henning Hasselgren v. t. 1918—h. t. 1926
Olof Strand v. t. 1927—v. t. 1929
Sven Älveby h. t. 1929
Harry Karlsson v. t. 1930—v. t. 1935

Nedre Lycke skola.

Johannes Wilén v. t. 1880—h. t. 1884
Albin Joakim Thorén v. t. 1885—v. t. 1888
Flera vikarier h. t. 1888
Olof Natanael Wingård v. t. 1889—v. t. 1894
Carl Christensson h. t. 1894
J. E. Johansson v. t. 1895
Elin Lanner h. t. 1895
J. E. Johansson v. t. 1896—h. t. 1896
Maria Mathilda Skog v. t. 1897—h. t. 1901
J. E. Johansson v. t. 1902
Viktor Lindqvist h. t. 1902—v. t. 1908.
August Wilhelm Lidén h. t. 1908—h. t. 1911
Eskil Danielsson v. t. 1912—v. t. 1913.
Anders Andreasson h. t. 1913—v. t. 1915
Axel E. Karlsson h. t. 1915—

Stene skola.

Anna Bohlin v. t. 1884—h. t. 1892
Nils Krohn h. t. 1893

J. E. Johansson v. t. 1894
Carl Anders August Isacksson h. t. 1894—h. t. 1896
J. E. Johansson v. t. 1897
Alma Heine h. t. 1897—h. t. 1899
J. E. Johansson v. t. 1900—h. t. 1900
Gustaf Sahlin v. t. 1901
Ragnhild Maria Nilsson h. t. 1901—h. t. 1903
Oskar Fredrik Hedén v. t. 1904—v. t. 1906
Karl Erik Palmblad h. t. 1906
Maria Nordström v. t. 1907—h. t. 1908
Elin Thorén v. t. 1909—h. t. 1937
Märta Thorén-Möller v. t. 1937
Olof Strand h. t. 1937
John Johannesson v. t. 1938—h. t. 1938
Rolf Erhardsson v. t. 1939—

Saltkällans skola.

Josefina Boström v. t. 1886—h. t. 1898
Bror Hilmer Palmgren v. t. 1899—h. t. 1919
Elin Sandén v. t. 1920—v. t. 1929
Carl Josefsson h. t. 1929—h. t. 1941
Ragnar Norlin v. t. 1942—

Jermunneröds skola.

Alexandra Karlsson v. t. 1908—v. t. 1934
Birgit Moldén-Lönnqvist h. t. 1934—v. t. 1939
Ebba Berg-Rönnberg h. t. 1939—

Fabriksskolan.

Botilda Bondesson v. t. 1900
Hulda Ringqvist v. t. 1900
Elin Gerdes h. t. 1900—h. t. 1938 (utom v. t. 1927 och v. t. 1931)
Cecile Svensson h. t. 1900—v. t. 1901
Ingrid Åhman h. t. 1901—v. t. 1902
Märta Westerberg h. t. 1902—v. t. 1907
Signe Dahl h. t. 1907
Axel E. Karlsson v. t. 1908—v. t. 1915
Anders Andreasson h. t. 1915—v. t. 1920
Hilding Gustafsson h. t. 1920—h. t. 1926 (utom h. t. 1921)
Per Lundgren h. t. 1921
Henning Hasselgren v. t. 1927—
Herta Nilsson v. t. 1927
Gunnar Croon v. t. 1931
Märta Schött v. t. 1939
Birgit Moldén-Lönnqvist h. t. 1939—

Foss nya skola.

Olof Strand h. t. 1929—(utom h. t. 1937)
 Naemi Strand h. t. 1937
 Elin Sandén h. t. 1929—h. t. 1933
 Verner Lundgren v. t. 1934—v. t. 1935
 Harry Karlsson h. t. 1935—
 Erland Forshult h. t. 1935—
 Margareta Johansson-Lindblom h. t. 1935—

IV. Ambulerande småskolor.*Den första tillfälliga rotskolan.*

Ambulerande mellan Skaveröd, Ödsmål, Stuveryr och Hensbacka.
 Lars Andersson 1858—1862

Rotskolan i första skolområdet.

Ambulerande i området öster om Örekilsälven.
 Andreas Larsson v. t. 1864—v. t. 1867
 Johanna Mathilda Långström h. t. 1867—v. t. 1870
 Augusta Schröder v. t. 1870—h. t. 1875

Rotskolan i andra skolområdet.

Ambulerande i området väster om Örekilsälven.
 Anna Mathilda Snygg h. t. 1866—h. t. 1875

Småskolan i första skolområdet.

1) Ambulerande mellan Saltkällans, Stuverys och Hede rotar.
 Augusta Schröder v. t. 1876—h. t. 1884
 2) Ambulerande mellan Saltkällans och Hede rotar.
 Amalia Lovisa Lycklund v. t. 1885—h. t. 1893
 Adelina Charlotta Emanuelsson v. t. 1894—h. t. 1895
 Mina Granat v. t. 1896—v. t. 1901
 Johanna Charlotta Lundgren h. t. 1901—v. t. 1902
 Hilma Johansson h. t. 1902
 Götilda Lindberg v. t. 1903—h. t. 1903
 Hedda Andreasson v. t. 1904

Småskolan i andra skolområdet.

1) Ambulerande mellan Munkedals, Skaveröds och Jermunneröds rotar.
 Charlotta Olsson v. t. 1876—v. t. 1879
 Johanna Petersson h. t. 1879—h. t. 1884
 2) Ambulerande mellan Skaveröds och Jermunneröds rotar.
 Johanna Petersson v. t. 1885—v. t. 1888

Augusta Carlsson h. t. 1888—v. t. 1891
 Augusta Carolina Gustafsson h. t. 1891
 Emma Christina Rydell v. t. 1892—h. t. 1892
 Kristina Mellqvist v. t. 1893—h. t. 1893
 Hilda Carolina Gustafsson v. t. 1894—v. t. 1897
 Alexandra Karlsson h. t. 1897—h. t. 1907

Småskolan i tredje skolområdet.

1) Ambulerande mellan Foss, Hoga och Kamstorps rotar.
 Hedda Andreasson v. t. 1876—v. t. 1879
 Charlotta Olsson h. t. 1879—h. t. 1884

2) Ambulerande mellan Foss och Hoga rotar.
 Charlotta Olsson v. t. 1885—v. t. 1888
 Johanna Petersson h. t. 1888—h. t. 1893
 Anna Elfrida Setterlind v. t. 1894—v. t. 1895
 Clara Josefina Carlsson h. t. 1895—v. t. 1900
 Anna Elisabeth Abrahamsson h. t. 1900—v. t. 1901

Småskolan i fjärde skolområdet.

1) Ambulerande i den s. k. Fosskroken.
 Anna Mathilda Snygg v. t. 1876—h. t. 1876
 Augusta Charlotta Berg v. t. 1877—v. t. 1884
 Amanda Svensson h. t. 1884

2) Ambulerande mellan Torpets och Ödsby rotar.
 Amanda Svensson v. t. 1885
 Paulina Hagberg h. t. 1885—h. t. 1887
 Mathilda Berg v. t. 1888—v. t. 1897
 Agda Josefina Johansson h. t. 1897—h. t. 1900

V. Fasta småskolor.*Första fasta småskolan i Munkedal.*

Emma Christina Dahlqvist v. t. 1885
 Martina Carlsson h. t. 1885
 J. E. Johansson v. t. 1886—h. t. 1893
 Hanna Paulina Johansson v. t. 1894
 J. E. Johansson h. t. 1894
 Hanna Paulina Johansson v. t. 1895
 J. E. Johansson h. t. 1895
 Hanna Justina Johansson v. t. 1896—h. t. 1896
 Signe Elisabeth Carlsson v. t. 1897
 J. E. Johansson h. t. 1897—h. t. 1899
 Sofia Hildegard Lindqvist v. t. 1900

Ida Helena Boman h. t. 1900
 J. E. Johansson v. t. 1901—h. t. 1901
 Hilda Maria Gustafsson v. t. 1902
 J. E. Johansson h. t. 1902—v. t. 1904
 Johanna Maria Larsson h. t. 1904—

Andra fasta småskolan i Munkedal.

J. E. Johansson h. t. 1904—v. t. 1912
 Frida Mård h. t. 1912—(utom h. t. 1929)
 Anna Forsberg h. t. 1929

Tredje fasta småskolan i Munkedal.

Selma Karolina Larsson v. t. 1907—v. t. 1916 (utom v. t. 1913)
 Hildur Teresia Glans v. t. 1913
 Tekla Harnell h. t. 1916
 Signe Hasslöf v. t. 1917—

Fjärde fasta småskolan i Munkedal.

Berta Gunnarsson-Moldén h. t. 1900—v. t. 1907
 Ellen Olsson h. t. 1907—v. t. 1910
 Berta Moldén h. t. 1910—v. t. 1941

Första fasta småskolan i Foss.

Anna Elisabeth Abrahamsson h. t. 1901
 Sigrid Johansson v. t. 1902—h. t. 1902
 Maria Elisabeth Jönsson v. t. 1903—h. t. 1903
 Sigrid Johansson v. t. 1904—h. t. 1925
 Kerstin Lundgren h. t. 1926—

Andra fasta småskolan i Foss.

Alma Björilin v. t. 1911—h. t. 1911
 Hildur Augusta Henriksson v. t. 1912—h. t. 1915
 Hulda Andreasson v. t. 1916—v. t. 1922
 Klara Nyqvist h. t. 1922—(utom v. t. 1937)
 Birgit Ahlfors v. t. 1937

Fasta småskolan i Saltkällan.

Amalia Lovisa Lycklund v. t. 1899—h. t. 1899 (fast skola på försök)
 Jeanette Kroonholm h. t. 1904
 Olga Larsson v. t. 1905—h. t. 1906
 Olga Olofsson v. t. 1907—h. t. 1907
 Hildur Maria Karlsson v. t. 1908—v. t. 1912
 Anna Elisabeth Karlsson h. t. 1912—v. t. 1928
 Ester Sandén h. t. 1928—

Fasta småskolan i Stene.

Agda Josefina Johansson v. t. 1901—h. t. 1905
 Anna Beata Nilsson v. t. 1906—h. t. 1909
 Frida Mård v. t. 1910—v. t. 1912
 Anna Maria Nilsson h. t. 1912—h. t. 1915
 Anna Häggstrand v. t. 1916
 Klara Nyqvist h. t. 1916—v. t. 1922
 Margareta Olsson h. t. 1922—h. t. 1930
 Margareta Olsson v. t. 1931—

VI. Undervisning i husligt arbete.

Brita Klevenfeldt-Lundgren nov. 1929—(utom h. t. 1939 och v. t. 1940)
 Inga Leyon h. t. 1939—v. t. 1940

VII. Torreby enskilda skola.

Laura Sandström 1901—1923

KÄLLOR.

Protokoll från sockenstämmor, kyrkostämmor och sammanträden med kommunalfullmäktige i Foss.

Protokoll från sammanträden med skolstyrelsen, skolrådet och folkskolestyrelsen.

Skolans räkenskapsböcker.

Intervjuer med olika personer.

Litteratur:

Göteborgs stifts Historia och Herdaminne, 1:a delen (1835).

Rabe, Matrikel öfver Göteborgs stift (1854).

Holmberg, Bohusläns historia och beskrifning (1867).

Berättelser om Folkskolorna i riket för åren 1861—1866.

Tabeller till Folkskoleinspektörernas berättelser för åren 1864—1866.

Pettersson o. Litzén, Göteborgs stifts Herdaminne 1872.

Falkman, Mått och vigt i Sverige I—II (1884, 1885).

Svenska Folkskolans Historia, del 1—4, utgiven av Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening (1940—1942).

Ett skolsekel. Minnesskrift med anledning av folkskolans 100-årsjubileum, utgiven av Sverges Folkskolläraryörföbund (1942).

Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening 1880—1930, Minnesskrift (1930).
